

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne (Konin Socio-Economic Studies)

Wydział Społeczno-Ekonomiczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie
Faculty of Social Sciences and Economics, State University of Applied Sciences in Konin, Poland
<http://ksse.pwsz.konin.edu.pl>

Redaktorzy (Editors)

Redaktor naczelny: Jakub Bartoszewski

Zastępca redaktora naczelnego i redaktor statystyczny: Artur Zimny

Zastępca redaktora naczelnego i redaktor językowy (język angielski): Karina Zawieja-Żurowska

Tom 5, nr 3, wrzesień 2019 (Vol. 5 No. 3 September 2019)

Rada Naukowa (Editorial Board)

- prof. zw. dr hab. Stefan Levinta (Uniwersytet Państwowy Tiraspol w Mołdawii)
prof. zw. dr hab. Krzysztof Wieczorek (Uniwersytet Śląski)
prof. PhD. Jan Slosiar, CSc. (Uniwersytet w Bańskiej Bystrzycy, Słowacja)
prof. dr Valery Shepitko (Uniwersytet w Charkowie, Ukraina)
prof. dr. Frank Jarle Bruun (Lillehammer University College, Norwegia)
prof. dr. Hans-Jørgen Wallin Weihe (Universitetet i Stavanger, Norwegia)
prof. assoc. dr Inese Kokina (Uniwersytet Daugavpils, Łotwa)
prof. assoc. dr Valentin Constantinov (Mołdawska Akademia Nauk, Mołdawia)
prof. dr Mordecai Roshwald (Uniwersytet w Minnesocie, USA)
dr hab. Roman Macyra, prof. nadzw. (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu)
dr hab. Henryk Noga, prof. nadzw. (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)
dr hab. Mirosław Hamrol, prof. nadzw. (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)
dr hab. Przemysław Osiewicz, prof. nadzw. (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu)
dr hab. Michał Pluciński, prof. nadzw. (Uniwersytet Szczeciński)
dr hab. Piotr Szczypa, prof. nadzw. (Uniwersytet Szczeciński)
dr hab. Krzysztof Wiak, prof. nadzw. (Katolicki Uniwersytet Lubelski)
dr hab. Magdalena Ziolo, prof. nadzw. (Uniwersytet Szczeciński)
dr hab. Zbigniew Klimiuk, prof. nadzw. (IPiSS Warszawa)
dr hab. Jan Niewęglowski, prof. nadzw. (UKSW Warszawa)
doc. PaedDr. Jana Depešová, PhD (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitrze, Słowacja)
doc. mgr Marian Palenciar CSc. (Uniwersytet w Preszowie, Słowacja)
dr psych. Doc Valerijs Dombrovskis (Uniwersytet Daugavpils, Łotwa)
dr paed. Doc. Jelena Badjanova (Uniwersytet Daugavpils, Łotwa)
dr Gediminas Sargunas (Poniewież College, Litwa)
dr Pankojini Mulia (India Institute of Technology Dhanbād, Indie)
dr Anna Nowacka (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku)
dr Mariola Szewczyk-Jarocka (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku)
dr Jelena Prtljaga (Uniwersytet w Belgradzie, Serbia)
dr Aleksandra Gojkov – Rajić (College Mihailo Palov Vršac, Serbia)
dr n. med. Jerzy Olas (Centrum Zdrowia Psychicznego w Turku)
dr Bartłomiej Skowroński (Uniwersytet Warszawski)

Redaktor naczelny (Editor)

Jakub Bartoszewski

Zastępcy redaktora naczelnego (Deputy editors)

Artur Zimny, Karina Zawieja-Żurowska

Redaktorzy językowi (Language editors)

Maria Sierakowska (język polski)

Karina Zawieja-Żurowska (język angielski)

Artykuły dostępne są na licencji Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)
Articles are licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Redakcja i korekta: Maria Sierakowska

Projekt okładki: Agnieszka Jankowska

Skład: Piotr Bajak

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja drukowana

ISSN 2391-8632

Wydawca

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie

ul. Przyjaźni 1, 62-510 Konin

<http://www.konin.edu.pl>, tel. 63 249 72 00

Druk i oprawa

Mazowieckie Centrum Poligrafii, ul. Słoneczna 3C, 05-270 Marki, tel. +48 22 845 66 55, www.drukksiazek.pl

Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne

Wydział Społeczno-Ekonomiczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie

Tom 5, nr 3, wrzesień 2019

<http://ksse.pwsz.konin.edu.pl>

Spis treści

O autorach..... 171

Artykuły:

Peter Jusko – *Socioekonomická analýza vplyvu sociálnej globalizácie na riešenia sociálnych problémov* 173

Wanda Musialik, Roman Śmietański – *Ekonomiczne wartości dziedzictwa kulturowego* 185

Jolanta Łaniecka – *Edukacja dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami*.... 191

Wojciech Piestrzyński – *Samoocena osadzonych kobiet ze zdiagnozowanym zaburzeniem osobowości dysocjalnej* 201

Karolina Szmagał – *Integracja z grupą rówieśniczą a poczucie osamotnienia – jako źródło uzależnień uczniów w wieku dojrzewania*..... 215

Informacje dla autorów 223

O autorach

Peter Jusko, prof. PaedDr., PhD., jest kierownikiem Katedry Pracy Socjalnej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy. W działalności pedagogicznej, naukowo-badawczej i wydawniczej zajmuje się polityką społeczną, pracą socjalną z młodzieżą oraz profilaktyką zjawisk społeczno-patologicznych. Jest autorem i współautorem ponad 20 publikacji książkowych, ponad 100 opracowań naukowych i zawodowych krajowych i zagranicznych oraz ponad 30 artykułów w czasopismach krajowych i zagranicznych. Ma ponad 200 cytatów i odpowiedzi na temat swojej pracy w kraju i za granicą. Uczestniczył w ponad 20 naukowych projektach badawczych.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1401-035X>

e-mail: peter.jusko@umb.sk

Jolanta Łaniecka, mgr, absolwentka Szkoły Głównej Handlowej oraz Uniwersytetu Łódzkiego, a także Uniwersytetu w Lancaster. Pracuje w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Koninie, doktorantka, zajmuje się problematyką osób niepełnosprawnych.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5764-0795>

e-mail: jola.ewa@interia.eu

Wanda Musialik, prof. dr hab., historyk. Od 2002 r. profesor Politechniki Opolskiej, ostatnio w Katedrze Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych Wydziału Ekonomii i Zarządzania. Autorka ponad 200 publikacji, m.in. 4 monografii autorskich i 4 redagowanych, w tym *Z historii rzemiosła na Śląsku Opolskim* (2017), oraz 5 współredagowanych, w tym 4 z Romanem Śmietańskim, m.in. *Rzemiosło – w wymiarze regionalnym, krajowym i międzynarodowym* (2019). Refleksjom nt. dziedzictwa kulturowego poświęciła m.in. wieloautorską monografię *Region. Współczesne przejawy dziedzictwa* (2014) oraz rozważania z Krzysztofem Malikiem *The Analysis of Cultural Heritage Assets as a Potential for Local Development:*

Study of the Academic Environment. Zainteresowania naukowe koncentruje wokół historii grup społecznych i historii gospodarczej, a także biografistyki śląskiej.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5548-0118>

e-mail: w.musialik@po.edu.pl

Wojciech Piestrzyński, doktor nauk społecznych, pedagog, seksuolog. Adiunkt w Zakładzie Teorii Bezpieczeństwa w Instytucie Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku. Zainteresowania badawcze: psychologia społeczna, resocjalizacja, seksuologia, gerontologia.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-4557>

e-mail: wojterapia@wp.pl

Roman Śmietanski, adiunkt w Katedrze Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych Wydziału Ekonomii i Zarządzania Politechniki Opolskiej. Studia magisterskie na kierunku ekonomia, specjalność ekonomia pracy i polityki społecznej, ukończył w 1995 r. na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu Opolskiego. Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał w 2005 r. w Instytucie Politologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Pełnomocnik dziekana ds. współpracy międzynarodowej i programu Erasmus+. Prowadzi badania naukowe w zakresie polityki społecznej, w tym związane z partycypacją pracowniczą, związkami zawodowymi. Ponadto zajmuje się funkcjonowaniem rzemiosła.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9255-5665>

e-mail: r.smietanski@po.edu.pl

Socioekonomická analýza vplyvu sociálnej glocalizácie na riešenia sociálnych problémov

Peter Jusko

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

<https://orcid.org/0000-0003-1401-035X>

peter.jusko@umb.sk

Socio-economic analysis of the impact of social glocalisation¹ on solutions to social problems

Social glocalization (portalization of globalization and localization) represents the simultaneous occurrence of universalization and particular tendencies in contemporary social, political and economic systems. In our paper we deal with the impact of the glocalization approach on solving social problems. Through socio-economic analysis we focus on the basic problems, terminological context, related topics and context of application of glocalization approaches to the solution of social problems as well as the relation of application of this approach to social practice.

Keywords: social glocalisation; social problem; global togetherness; digital transparency; supervision; participative economy; cosmopolitanism; spatial fix; surveillance studies, punctum proximum; attention restoration theory

¹ *Social glocalisation* – sociálna glocalizácia: portalizácia globalizácie a lokalizácie, predstavuje súčasný výskyt univerzalizačných a partikulárnych tendencií v súčasných spoločenských, politických a ekonomických systémoch. Pojem glocalizácia predstavuje výzvu pre zjednocujúce koncepcie procesov globalizácie ako lineárneho rozširovania územných mierok. Glocalizácia naznačuje, že rastie význam kontinentálnej a globálnej úrovne spolu s rastúcim významom miestnej a regionálnej úrovne.

Úvod

Spoluprítomnosť univerzalistických a partikulárnych tendencií (nielen) v sociogeografickom kontexte má rozhodujúci vplyv na koncipovanie socioekonomických prístupov k riešeniu sociálnych problémov. Prepájanie týchto dvoch zložiek spôsobuje (por. Han, 2016, s. 130), že v súčasnosti sa z celej našej planéty stáva jedno veľké panoptikum², ktoré nemá vonkajšok. Svet sa tým stáva "totálnym", pretože žiadne bariéry (steny) neoddeľujú vnútrajšok od vonkajšku. Panoptikálnu podobu nemajú len sociálne siete, ale aj priestory pre výkon zamestnania, či verejné priestranstvá (kamerový systém, čipové karty, elektronický monitoring apod.).

Silnejúce snahy o vytvorenie globálnej pospolitosti (por. Suša, Hrubec a kol., 2017, s. 104) profilujú budúcu povahu sociálnych problémov, ako aj ich riešení. Finálna podoba globálnej pospolitosti by mohla byť založená na viacúrovňovom globálnom usporiadaní, vychádzať z jednotlivých lokálnych, národných a makroregionálnych inštitúcií, a pritom zachovávať jednotlivé partikulárne kultúrne a politické identity s ich osobitnými rysmi v ekonomicky egalitárnom prostredí.

Práve v ekonomickom zmysle je táto predstava limitovaná schopnosťou globálnej pospolitosti neustále vytvárať zisky a nové pracovné príležitosti. V kontexte sociálnej globalizácie ide o zaplňovanie našej planéty a neustály export výrobných kapacít do čoraz odľahlejších lokalít s lacnejšou a menej legislatívne regulovanou pracovnou silou s cieľom dosiahnutia čo najväčších ziskov. Ekonomická výhodnosť, niekedy až nevyhnutnosť offshoringu, onshoringu, či outsourcingu v konkurenčnom prostredí je zrejmá, jej dopady na individuálny život ľudí tiež. Predovšetkým ide o všadeprítomnú neistotu.

Veľký vplyv na vznik sa riešenie sociálnych problémov má aj prostredníctvom digitalizácie presadzovaná transparentnosť. Všeobecnou prístupnosťou informácií garantovaná transparentnosť nachádza v jednotlivých oblastiach sociálnej politiky viaceré riziká a ohrozenia. Ide napr. o problém s elektronickým zverejňovaním informácií o zdravotnom stave napr. pre lekárnikov, či o vytváranie výkonových modelov hodnotenia pedagogickej a vedeckej činnosti vysokoškolských učiteľov.

K výberu tejto témy nás teda viedli predovšetkým vplyv spoluprítomnosti univerzalistických a partikulárnych tendencií na riešenie sociálnych problémov, silnejúce snahy o vytvorenie globálnej pospolitosti, existencia konečných zemepisných

² Panoptikum bol pôvodne názov pre ideálne väzenie v tvare kruhu, v ktorom by boli väzni stále na očiach.

limitov neustáleho vytvárania ziskov a prostredníctvom digitalizácie presadzo-
vaná transparentnosť.

1. Základné problémy spojené s aplikáciou globalizačných prístupov do riešenia sociálnych problémov

Jednou zo základných funkcií sociálnej politiky je funkcia homogenizačná. Homogenizovať spoločnosť znamená odstraňovať, resp. aspoň zmierňovať neodôvodnené, resp. príliš veľké sociálne rozdiely. Existujúca globalizácia nerovností a nerovnomernosti však často vytvára nové hranice, resp. staré ruší. Problémy ako masová migrácia, environmentálny stres, alebo sociálna úzkosť zo zmeškania niečoho³, zdanlivo síce vôbec spolu nesúvisiace majú spoločného menovateľa práve v zmenách rôznych hraníc: štátov, kontinentov, geopolitických zón, ale aj hraníc virtuálnych.

Príkladom vplyvu faktického miznutia hraníc na štruktúru zamestnanosti sú presuny intelektuálnych špičiek vedy a vývoja a ich koncentrácia v špecializovaných centrách. Synergický efekt spolupôsobenia špičiek odboru na riešení konkrétneho problému je evidentný, má však z dlhodobého hľadiska isté riziká. Ide najmä o nenaplnovanie vyššie spomínanej homogenizačnej funkcie v tomto (vedeckom), ale aj iných segmentoch trhu práce, napr. športe, kultúre, či manažmente.

V zmysle riešenia sociálnych problémov v kontexte globalizácie sa vynára spoločenská potreba monitorovať ľudí ako reálnych, alebo potenciálnych sociálnych klientov s cieľom ich pozitívneho ovplyvňovania vo vzťahu k eliminácii sociálne problémových situácií, v ktorých sa nachádzajú, resp. sa môžu nachádzať. Možnými rizikami takýchto procesov sledovania sa zaoberajú tzv. *surveillance*⁴ studies. Interdisciplinárna analýza nových techník sledovania ľudí je dôležitou súčasťou nielen surveillance studies, ale aj identifikácie a posudzovania vplyvov informačno-komunikačných technológií v sociálnej sfére, pri práci so sociálnymi klientmi, či evidenčnej činnosti v sociálnych inštitúciách. Medzi takéto nové techniky a technológie sledovania patria napr. (Mertl, 2017, s. 41-42) uzavreté kamerové systémy, sledovanie GPS signálov, či mobilov, biometrické identifikátory (otlačky prstov, či sietnice oka) sociálne siete, programovateľné čipové karty, či čipy priamo v koži apod.

Všetky tieto, v súčasnosti už megatrendy, sa postupne prepájajú a nadobúdajú niektoré znaky tyranie, predovšetkým neobmedzenosť moci a despotizmus. Han (2016, s. 88) v tejto súvislosti hovorí o tyranii viditeľnosti. Zabsolútnenie

³ FOMO – *fear of missing out*: ustaraný pocit, že vám môžu uniknúť zaujímavé udalosti, ktoré sa chystajú ostatní, najmä v dôsledku vecí, ktoré vidíte na sociálnych sieťach.

⁴ *Surveillance* – dohľad: monitorovanie správania, aktivít alebo iných meniacich sa informácií za účelom ovplyvňovania, kontrolovania, riadenia alebo ochrany ľudí.

viditeľnosti (všetko musí byť viditeľné) akcentované imperatívom transparentnosti spôsobuje podozrievavosť voči tomu, čo sa nepodrobuje požiadavke viditeľnosti. Týmto sa naplňuje ďalší so znakov tyranie: násilnosť.

Za najvýznamnejšie problémy súvisiace so sociálnou glocalizáciou môžeme považovať nenaplnovanie homogenizačnej funkcie sociálnej politiky, a tým narušovanie jedného z pilierov stability našej spoločnosti, vytváranie nových, resp. rušenie starých hraníc ako dôsledok globalizácie nerovností a nerovnomernosti, nové techniky a technológie sledovania ľudí s cieľom ich monitorovania, ovplyvňovania, riadenia, či ochrany, ako aj „tyrania viditeľnosti“ ako výsledok megatrendov v sledovaní ľudí.

2. Terminologické súvislosti aplikácie sociálnej glocalizácie do riešenia sociálnych problémov

Teoreticky koncipovať glocalizačný prístup do riešenia sociálnych problémov predpokladá sa identifikovať a analyzovať pojmy, ktoré s týmto procesom súvisia. Nezanedbateľnú úlohu v tomto procese, predovšetkým z hľadiska profesionálneho výkonu sociálnej práce, má supervízia⁵. V súvislosti so sociálnou glocalizáciou sa pripájame k úvahám Willkeho (1997), ktorý uvádza, že súčasnú spoločnosť charakterizujú predovšetkým poznanie a proces globalizácie. Táto spoločnosť už stratila bežnú formu jednoty, a stala sa spoločnosťou polycentrickou. Z tohto dôvodu nevyžaduje integráciu, ale supervíziu. Vnímanie supervízie v kontexte sociálnej glocalizácie poukazuje na to, že ju nie je možné vnímať redukovaním len ako kontrolu, revíziu, dohľad, či poradenstvo. Supervízia musí byť vymedzená ako sebareferenčný, sebariadiaci proces.

S procesmi globalizácie, ale aj glocalizácie je spojený aj pojem *spatial fix*⁶. Riešenie krízových príznakov spoločnosti geografickou expanziou najmä výrobných kapacít je dlhodobo neudržateľné. Lokálne to má dve ohrozenia:

- v ekonomicky rozvinutých krajinách začínajú chýbať pracovné sily v rôznych rezortoch, nielen v stavebníctve, či poľnohospodárstve, ale aj v zdravotníctve, či doprave.
- v ekonomicky rozvojových krajinách prinášajú dislokované výrobné kapacity vážne zdravotné a ekologické problémy.

⁵ Supervízia sa v sociálnej práci zväčša chápe ako poradenská metóda využívaná pre zabezpečenie a zvýšenie kvality profesijnej činnosti, respektíve kompetencie sociálnych pracovníkov, ktorá vytvára predpoklady a podmienky pre profesionálny rozvoj, vzdelávanie a odborný rast zamestnancov v pomáhajúcich profesiách, pričom zároveň slúži aj ako prostriedok sebapoznania v prospech skvalitnenia práce s ľuďmi.

⁶ *Spatial fix* – priestorová oprava: snaha kapitalizmu vyriešiť svoje vnútorné krízové tendencie geografickým rozšírením a geografickou reštrukturalizáciou.

Absencia domácej pracovnej sily vo vyspelom svete spôsobuje zvyšovanie významu outsourcingu. Outsourcing chápeme ako odovzdanie vnútropodnikových aktivít zvyčajne nesúvisiacich s hlavnou činnosťou firmy na externý subjekt. Outsourcingová firma je taká firma, ktorá prevezme na seba plnú zodpovednosť za riadenie, obsluhu, nepretržitý a spoľahlivý chod prevádzky aby sa spoločnosť, pre ktorú outsourcing vykonáva mohla naplno venovať hlavným podnikateľským aktivitám. Rozoznávame interný, externý, podielový a projektový outsourcing.

Presúvanie vlastných aktivít do zahraničia, či na iné subjekty jednak zneumožňuje priamy kontakt s vykonávanými aktivitami (ide len o „bezdotykový“ kontakt), ale aj akcentuje snahy o totálnu transparentnosť. Potreba mať prehľad „o všetkom“ je spojená s permanentným, časovo aj priestorovo nefiltrovaným tokom informácií, účelná selekcia ktorého je zo strany zamestnanca nemožná a činí ho informačne promiskuitným.

S aplikáciou sociálnej glokalizácie do riešenia sociálnych problémov súvisí analýza pojmov ako sú supervízia, spatial fix, outsourcing, či informačná promiskuita, ktoré poukazujú jednak na priestorové a informačné zapĺňanie sa našej planéty a nášho života, ale aj na potrebu seba referenčných a seba riadiacich procesov ako podstaty supervíznej činnosti.

3. Príbuzné témy týkajúce sa aplikácie sociálnej glokalizácie do riešenia sociálnych problémov

Riešenie sociálnych problémov prostredníctvom social glocalisation pri nás so sebou viacero súvisiacich tém. Jednou z takýchto príbuzných tém je koncept participatívnej ekonomiky⁷. Ide skôr o teoretický, v reálnej praxi nevyskúšaný alternatívny model ekonomického fungovania spoločnosti. Pokusy o prakticky fungujúci alternatívny ekonomický model existujú, a jedným z nich je španielsky resp. baskický Mondragón (Michelko, 2016, s. 99). S historicky determinovaného projektu pomoci občianskou vojnou zasiahnutej komunite sa postupne vyvinula jedna z najväčších španielskych korporácií rozdelená na finančný, obchodný a priemyselný sektor.

Vytváranie alternatív k industrializácii a jej presahom aj do neekonomických oblastí (napr. školstva a vedy, či zdravotníctva) nás núti zamyslieť sa nad víziou žiadúcej budúcnosti ľudstva. V tejto súvislosti súhlasíme s Beckom (Suša, Hrubec

⁷ Participatívna ekonomika je ekonomický systém založený na participatívnom rozhodovaní ako primárny ekonomický mechanizmus alokácie v spoločnosti. V systéme je slovo pri rozhodovaní úmerné vplyvu na osobu alebo skupinu ľudí. Participatívna ekonomika je forma decentralizovaného plánovaného hospodárstva, ktoré zahŕňa spoločné vlastníctvo výrobných prostriedkov. Je navrhovanou alternatívou k súčasnému kapitalizmu a centralizovanému plánovaniu.

a kol., 2017, s. 302), že žiadúca budúcnosť bude pravým opakom dominancie, hierarchizácie, totalizácie, maximalizácie a štandardizácie na spôsob stroja, čím sa vyznačovala industriálna éra. Táto budúcnosť bude spočívať v spontánnosti, rozmanitosti, kreativite, minimalizácii, estetizácii a neštandardnosti.

Kreativita, hľadanie nových, optimálnych riešení má na život súčasníkov z etického hľadiska pozitívny, ale i negatívny dopad. Viaceré negatívne súvislosti spojené s „kreativitou“ sociálneho klienta môžeme zaznamenať vo využívaní sociálnej pomoci. Ide napr. o zneužívanie inštitútu pracovnej neschopnosti u osôb v hmotnej núdzi, kedy v legislatíve zorientovaný pacient dokáže využiť vyššiu nemocenskú dávku, a týmto spôsobom si vylepšiť svoju situáciu občana v hmotnej núdzi. Pozitívnym príkladom zapojenia kreativity do zlepšenia sociálneho fungovania je využitie teórie obnovenia pozornosti⁸. Podľa výsledkov vedeckých štúdií (Newport, 2016, s. 121–122) trávenie voľného času v prírode môže zlepšiť schopnosť sústrediť sa, ktorá sa pri náročných povolaniach vyčerpáva (tzv. únava pozornosti). Všestrannú vhodnosť trávenia voľného času v prírode samozrejme zaznamenala aj komerčná sféra, a snaží sa ponúknuť „alternatívy“, napr. ponuka rodinného víkendu ako pikniku na streche nákupného centra. Rozpor medzi ideálnym obrazom a realitou býva označovaný ako parížsky syndróm, ktorý označuje sklamanie japonských turistov z kontrastu medzi ideálnym obrazom Paríža pred cestou a realitou mesta, pričom ich nutkanie fotografovať je ich nevedomou obrannou reakciou, ktorá sa snaží eliminovať nepeknú realitu.

4. Riešenia sociálnych problémov v kontextoch sociálnej globalizácie

Pri riešení sociálnych problémov v súčasnom svete sa sociálna globalizácia uplatňuje v rôznych kontextoch. Prvým z nich je masovo-frekvenčný kontext, čiže množstvo informácií, ale aj iných produktov spoločenského života, ktoré sú k dispozícii človeku, predovšetkým prostredníctvom internetu a sociálnych sietí, ako aj ich časté a rýchle striedanie. Človek riešiaci napríklad zdravotný problém si môže hľadať informácie rôznej kvality o príčinách, dôsledkoch, či možnostiach liečby ešte pred, resp. počas odbornej lekárskej starostlivosti. Tieto informácie sú jednak globálneho charakteru, ale zahŕňajú aj špecifické informácie z rôznych lokalít sveta, nekontrolovaná aplikácia ktorých môže mať vážne negatívne dôsledky na zdravie človeka.

⁸ *Attention restoration theory* (ART) – „teória obnovy pozornosti“ tvrdí, že ľudia sa môžu lepšie sústrediť po strávení času v prírode alebo dokonca pri pohľade na prírodné scenérie. Prírodné prostredie je plné „mäkkých fascinácií“, pri ktorých môže človek premýšľať „bez námahy“. ART je založená na výsledkoch výskumu, ktorý ukazuje rozdelenie pozornosti na dve zložky: nedobrovoľnú pozornosť, v ktorej pozornosť upútajú neodmysliteľné zaujímavé alebo dôležité podnety, a dobrovoľnú alebo riadenú pozornosť, v ktorej je pozornosť zameraná na procesy kognitívnej kontroly.

S masovým a vysoko frekvenčným šírením informácií z vedeckého hľadiska súvisí determinácia kontextu vedeckej výpovede. Pochopil to už Ulrich Beck, keď ambíciou jeho vedeckej výpovede nebola rigorózna pojmová čistota, či koherencia⁹. Využívanie esejistického štýlu totižto umožňuje vrstviť rôzne motívy a perspektívy, protirečenia, paradoxy, alebo ambivalencie, ktoré sú objavné a podnetné, volajú však aj po vystopovaní jasnejšej, logickej pojmovej línie. Existencia sociálnej globalizácie, koniec koncov, verifikuje opodstatnenosť takéhoto prístupu k formulovaniu vedeckej výpovede (aj) o sociálnych problémoch a ich riešení.

Dôležitým kontextom riešenia sociálnych problémov v postmodernom svete sú zmeny identity. Viaceré vplyvy, predovšetkým masová migrácia a informačno-komunikačné technológie spôsobujú rozklad základov pôvodného sveta spoločností, komunit, rodín, či jednotlivcov a prispievajú tak k tvorbe novej identity, či nových identít. Pôvodne existujúce sociálne aspekty identity ako napr. európan – slovan – stredoeurópan – slovak – stredoslovak – turčan dopĺňajú, resp. nahrádzajú iné charakteristiky ako napr. youtuber, blogger, whistle-blower, či hater, súvisiace predovšetkým s vplyvom informačno-komunikačných technológií na náš život. So zmenou identity úzko súvisí aj zmena životného štýlu, ktorý na jednej strane niektoré sociálne problémy odstraňuje, a na druhej strane iné vytvára.

Charakteristickou črtou životného štýlu občanov moderných industriálnych spoločností je konzum. Dispozičná všadeprítomnosť spoločenskej produkcie akcentovaná zmenami v životnom štýle spôsobuje absenciu *punctum proximum*¹⁰, ako prejavu nekončiaceho prúdu rôznych obrazov. Typickým príkladom takéhoto konzumného vnímania je známe označovanie „like“ statusom, či fotkám na sociálnych sieťach.

Koncentrovať sa na riešenie sociálnych problémov v takto roztržitom a rozptýlenom svete je veľmi náročné. Vplývajú na to viaceré kontexty, ako napríklad masovosť a frekvencia spoločenskej produkcie, nedostatočná pojmová čistota, či koherencia vedeckej výpovede, vytváranie nových identít, či absencia kontemplatívneho pozorovania.

⁹ Koherencia – vzájomné prepojenie vecí alebo javov, súvislosť, spojitosť; súdržnosť z hľadiska fungovania celku. Je to jeden zo základných aspektov textu (textovosti), jeho vnútorná organizovanosť, t. j. sémanticko-kognitívna nadväznosť, resp. významová, časová a priestorová súvislosť jeho jednotlivých zložiek. Realizuje sa pomocou rozličných prostriedkov, napr. témy (ako príčina – dôsledok; plynulé nadväzovanie východiska a jadra výpovedí), ukazovateľov času alebo miesta (ako časová alebo priestorová postupnosť), číslovaním častí textu ap.

¹⁰ *Punctum proximum* – najbližší bod v priestore, ktorý vidíme pri maximálnom akomodačnom úsilí ešte ostro. V prenesenom význame ide o takú semiotickú intenzitu, ktorá je prístupná len prostredníctvom kontemplatívneho pozorovania

5. Vzťah aplikácie glocalizačného prístupu do riešenia sociálnych problémov k sociálnej praxi

Riešenie sociálnych problémov prostredníctvom aplikácie tohto prístupu má viaceré významné relácie k sociálnej praxi. Sociálna prax ako žitá prax je vlastne kontinuum rôznej intenzity riešenia sociálnych problémov determinovaného napríklad individuálnymi dispozíciami ľudí, spôsobom života, komunikáciou, technológiami, či životným tempom. Všetky tieto faktory ovplyvňujú možnosti a mieru využívania sociálnej glocalizácie pri riešení sociálnych problémov v sociálnej praxi.

Samotné riešenie sociálneho problému môže mať rôznu podobu, pričom za kľúčové vo vzťahu k aplikácii glocalizačného prístupu považujeme to, či je daný problém možné lokalizovať a inštitucionalizovať a zároveň akými individuálnymi dispozíciami na jeho riešenie disponuje konkrétny človek. Ako príklad môžeme uviesť lokalizáciu problému demografického starnutia populácie do určitého regiónu, inštitucionalizácia jeho riešenia v rámci územnej samosprávy, tj. obce, ktorá nedisponuje finančnými a personálnymi kapacitami na poskytovanie potrebných služieb a individuálnymi dispozíciami členov konkrétnej rodiny seniора vyžadujúceho celodennú starostlivosť.

Výber riešenia sociálneho problému súvisí aj so spôsobom života, ale to nielen na individuálnej, ale aj na skupinovej a, možno predovšetkým, na komunitnej úrovni. Jedným zo sociálnych rizík dnešnej doby je osamelosť, či už seniorov, ale aj ľudí so zdravotným postihnutím, či dlhodobo nezamestnaných. Ulrich Beck (Suša, Hrubec, 2017, s. 58) v tejto súvislosti konštatuje, že v dnešnej dobe už môžeme nájsť nielen komunity bez miest, ale aj miesta bez komunit. S riešením sociálnych, ale aj akýchkoľvek iných problémov súvisí aj ďalší „symptóm“ dnešnej doby, ktorým je nekritické zdôrazňovanie významu úspechu a odmietanie, či až tabuizácia neúspechu. Nájst optimálne riešenie sociálneho problému aplikáciou glocalizačného prístupu súvisí aj s možnou zmenou prostredia, ak touto zmenou podporíme elimináciu daného problému, alebo aspoň zmiernenie jeho negatívnych dôsledkov. Takýchto príkladov zo sociálnej praxe nie je veľa, za všetky uvedieme dočasnú zmenu prostredia dieťaťa jeho umiestnením do zaradenia sociálnoprávnej ochrany s cieľom v tomto čase upraviť rodinné prostredie dieťaťa a zabezpečiť tak funkčnú starostlivosť o neho a plnohodnotnú výchovu.

Aktuálnym trendom zasahujúcim do riešenia sociálnych problémov sú nové technológie. Ich využívanie predstavuje pre ľudí viaceré príležitosti, napr. vo forme obrovského zvýšenia zemepisnej mobility (por. Wallerstein a kol., 2016, s. 204), ale aj ohrozenia. Jedným z ohrození je napr. nedávne konanie tzv. „biomatky“¹¹

¹¹ Biomatky volajú po slobode v rozhodovaní o sebe a svojich deťoch, odmietajú tradičné lekárske postupy a radikálne presadzujú svoje názory predovšetkým na sociálnych sieťach. Argumentujú

v Českej republike, ktorej nezaočkované dieťa bolo ohrozené na živote (Olšarová, 2019). Nové technológie umožňujú viaceré riešenia a postupy urýchliť, sú však udalosti naratívneho charakteru, ktoré nie je možné urýchliť, napr. putovanie (v doslovnom, či prenesenom význame slova), ktoré má rôzne zdôvodnenia (por. Han, 2016, s. 108), napr. pokánie, poďakovanie, či uzdravenie, pri ktorých je potrebné adekvátne trvanie v čase.

Záver

Sociálna glokalizácia a jej spoločenské uplatňovanie súvisí so samotným vnímaním súčasnej spoločnosti. V tejto súvislosti formulujeme prvé odporúčanie, ktoré akcentuje prínos konceptualizácie kozmopolitizmu ako programu sociálneho výskumu. Kozmopolitizačná teória (Gobo, 2016, s. 3) má vlastné koncepcné a metodologické zdroje, prostredníctvom ktorých je možné lepšie pochopiť súčasnú kozmopolitnú transformáciu a jej vplyv na vznik, ale aj možnosti riešenia sociálnych problémov. Kosmopolitizácia predstavuje nelineárny, dialektický proces, v ktorom sa musia akceptovať univerzálne a konkrétne, podobné a odlišné, globálne a miestne, teda nielen kultúrne polarizácie, ale ako vzájomne prepojené a vzájomne sa prelínajúce princípy. Glokalizačný prístup v kontexte kozmopolitizačnej teórie predstavuje prienik univerzalizmu a individualizmu.

S kozmopolitizáciou spoločnosti súvisí aj to, že geograficky vzdialené riešenia sociálnych problémov predstavujú „len“ nedialektickú variantu toho istého. Ide vlastne o rozhodovanie sa medzi rôznymi variantami toho istého riešenia, čo vytvára „kult rozmanitosti a pestrosti“, ale nie skutočnú možnosť voľby. Naším odporúčaním preto je prehodnotenie významu filozofie diferencie vo vzťahu k riešeniu sociálnych problémov a tvorba procesne akceptovateľnej slobodnej voľby sociálneho klienta pri prijímaní riešení jeho sociálne problémovej situácie.

Možnosť voľby riešenia sociálneho problému nie je jedinou záležitosťou, v ktorej existujú, resp. by mali existovať lokálne determinované alternatívy. Glokalizačný prístup umožňuje aj využívanie rôznych prezentácií sociálneho problému a možností jeho riešenia spájajúcich univerzálne (napr. opatrenia EÚ) a partikulárne (napr. regionálne špecifiká) procesy, štruktúry a vzťahy. Existencia odlišností v rámci tohto prístupu teda neznamená nekoordinovanosť, ale prepojenosť jednotlivých diskurzov, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú, sú previazané, dopĺňujú sa, alebo si konkurujú, prípadne uplatňujú dominanciu (por. Suša, Hrubec, 2017, s. 17). Odporúčanie vyplývajúce z prepájania univerzálneho a partikulárneho pri riešení sociálnych problémov spočíva v zefektívnení otvorenej metódy

návratom k prírode a prirodzeným procesom ľudského tela. Patria k tomu napríklad domáce pôrody, odmietanie povinného očkovania pre deti, či striktné dodržiavanie zásad zdravej výživy.

koordinácie aplikovanej v rámci EÚ s cieľom akceptovania regionálnych špecifik pri implementácii celoúnijných opatrení.

Aplikácia sociálnej glokalizácie do riešenia sociálnych problémov umožňuje upozorniť na riziká, ktoré sú spojené so spoluprácou univerzalistických a partikulárnych tendencií pri riešení sociálnych problémov, so snahami o vytvorenie globálnej pospolitosti, s existenciou konečných zemepisných limitov neustáleho vytvárania ziskov, či s prostredníctvom digitalizácie presadzovanou transparentnosťou. Upozorniť na tieto riziká ako základu riešenia vzniknutých problémov bolo aj cieľom nášho príspevku.

Literatúra

- Beck, U. (2012). Redefining the Sociological Project: The Cosmopolitan Challenge. *Sociology*, 46(1), 7–12.
- Bentham, J. (1838). Panopticon. In: J. Bowring (red.), *The Works of Jeremy Bentham* (s. 37–172). Edinburgh: William Tait.
- Han, Byung-Chul. (2016). *Vyhořelá společnost*. Praha: Rybka Publishers.
- Featherstone, M., Lash, S., Robertson, R. (red.). (1995). *Global Modernities*. London: SAGE Publications.
- Gobo, G. (2016). Glocalization: a critical introduction. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 3(2–3), 381–385. DOI: 10.1080/23254823.2016.1209886
- Gustafson, K. S. (2011). *Cheating Welfare: Public Assistance and the Criminalization of Poverty*. New York: NYU Press.
- Khondker, H. H. (2005). *Globalisation to Glocalisation: A Conceptual Exploration*. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/277171100_Globalisation_to_Glocalisation_A_Conceptual_Exploration
- Mertl, J. (2017). *Přerozdelení welfare: nástroj pomoci, nebo kontroly*. Praha: Doplněk.
- Michelko, R. (2016). *Eseje o kríze*. Bratislava: Matica slovenská.
- Mohan, B. (1999). *Unification of social work. Rethinking social transformation*. Westport: CT Praeger.
- Newport, C. (2016). *Hluboká práce*. Brno: Jan Melvil Publishing.
- Olšanová, S. (2019). *Vzácný případ v Česku: Matka odmítla očkování, syn dostal tetanus*. Dostupné na: <https://eurozpravy.cz/domaci/zdravotnictvi/matka-odmitla-ockovani-chlapec-skoncil-na-jis-ke.722b38da/>
- Rheingold, H. (2003). *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. New York: Basic Books.
- Roudometof, V. (2015). Theorizing glocalization: Three interpretations. *European Journal of Social Theory*, 19(3), 1– 18. DOI: 10.1177/1368431015605443.
- Suša, O., Hrubec, M. a kol. (2017). *Riziková společnost a globální ohrožení*. Praha: SLON.
- Standing, G. (2014). *The Precariat. The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury.
- Wallerstein, I. a kol. (2016). *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: SLON.
- Weiss-Gal, I. (2008). The Person-in- Environment Approach: Professional ideology and practices of social workers in Israel. *Social Work*, 53(1), 65-75.
- Willke, H. (1997). *Supervision des Staates*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag.

Ekonomiczne wartości dziedzictwa kulturowego

Wanda Musialik

Politechnika Opolska

<https://orcid.org/0000-0001-5548-0118>

w.musialik@po.edu.pl

Roman Śmietanski

Politechnika Opolska

<https://orcid.org/0000-0002-9255-5665>

r.smietanski@po.edu.pl

Economic values of cultural heritage

In the 19th and 20th century, the belief in the benefits of maintaining cultural heritage was dominant. However, the need to shape the national identity superseded the issue of financial support. The transition towards market economy at the beginning of the 21st century resulted in reducing cultural heritage to high cost-generating resources – costs only regional cultural heritage. This tendency will depend on the individual demand for manifestations of cultural heritage. Identification of the value (objective) of these resources will affect the degree of acceptance of financial expenditures necessary to maintain these resources.

Keywords: cultural heritage; values; funding; generations

Wstęp

Przez lata starań o uzyskanie pełnej niepodległości dziedzictwo kulturalne postrzegano zbiór wartości służących kształtowaniu tożsamości narodowej. W przekazie dóbr materialnych i niematerialnych w XX w. dostrzegano przede

wszystkim wartości estetyczne, społeczne, polityczne, służące zachowaniu tożsamości etnicznej, regionalnej bądź narodowej. Kwestie nakładów materialnych koniecznych do ich zachowania zdominowane były korzyściami publicznymi. Zmiany ustrojowe i przechodzenie do gospodarki rynkowej spowodowało redukcję oceny roli dziedzictwa kulturowego do zasobów kreujących jedynie koszty (Kubiszewska, 2014, s. 165). Ich przydatność zaczęto oceniać z punktu widzenia krótkookresowych korzyści. Wraz z utratą dotychczasowych mecenasów następowała dekapitalizacja części materialnych zasobów dziedzictwa. Z upowszechnianiem endogenicznych modeli wzrostu gospodarczego poszerzyło się zainteresowanie zasobami lokalnymi tworzonymi także w kontekście kapitału ludzkiego korzystającego z dziedzictwa kulturowego.

Autorzy określili współczesne znaczenie pojęcia „interesariusze działań wspieranych inwestycjami”. Wskazali na konieczność pobudzania potrzeb odbiorców indywidualnych zaspokajanych przez udział w odbiorze dziedzictwa kulturalnego.

1. Zakres definicji

Pojęcie dziedzictwa kulturowego zostało wielokrotnie zdefiniowane. Przewadzona w XXI wieku dyskusja skłaniała do kwalifikacji tego pojęcia w kategorii obiektów, rzeczy i praktyk znaczących dla zwykłych osób w ich życiu codziennym. Obserwowano zwrot w kierunku oczekiwania korzyści ekonomicznych płynących z świadomego użytkowania dziedzictwa (Góral, 2014). Wyrazem tej tendencji było w 2018 roku wspieranie przez Komisję Europejską projektu „Cultural heritage counts for Europe. Dziedzictwo kulturowe ma znaczenie dla Europy”. Podejmując zagadnienie, przeniesiono punkt ciężkości na zyski wynoszone z pielęgnowania dziedzictwa. Ów sposób odniesienia streszczony został w opinii: „Dziedzictwo koncentruje się na chwili obecnej – jest tworzone, kształtowane i zarządzane w odpowiedzi na aktualne zapotrzebowanie” (Musialik, Cilan, 2018, s. 185).

2. Interesariusze dziedzictwa kulturowego

Ocena zapotrzebowania na przejawy dziedzictwa przeszłości wynika ze stosunku do pamięci funkcjonalnej, czyli podzielanej i używanej „w danym momencie [...] przez jakiś ogół jednostek” (Marzec, 2016, s. 40). Sposób wykorzystania lub zarządzania nią może określić skalę oczekiwanych (potencjalnie lub faktycznie) korzyści ekonomicznych płynących z dziedzictwa kulturowego. Grzegorz Marzec w *Ekonomii pamięci* twierdzi, że kiedy „kategoria obowiązku nie wkracza w obszar pamięci kulturowej – to sama ta pamięć zaczyna zachowywać się jak samoregulujący się rynek, który rządzi się prawami ekonomii liberalnej. Naczelną zasadą tego rynku jest niczym nieskrępowany i nieregulowany przepływ

kapitału. Kapitał stanowią treści symboliczne, które są przedmiotem upamiętnienia” (Mazur, 2016, s. 45).

Nastąpiła tu parafraza jednego z praw określonych przez Adama Smitha, gdzie w warunkach nieregulowanej gospodarki rynkowej w końcowe dobra publiczne przekształcony zostaje indywidualny egoizm (Landreth, Colander, 2005, s. 92). Jego zaangażowanie określać miały korzyści materialne związane z zaspokajaniem indywidualnych potrzeb. Zatem pojęcie odbiorcy dóbr dziedzictwa kulturowych można określić jako konsumenta – inwestora oczekującego określonych korzyści z własnych zainteresowań. Ukierunkowanie ich staje się warunkiem uzyskania pożytków z możliwości dysponowania materialnymi dobrami kulturowymi.

W wykorzystywaniu wartości dziedzictwa przeważają działania władz regionalnych. Aktywność ta zmierza do pobudzania rozwoju różnych obszarów gospodarki i przestrzeni publicznej. W zarządzaniu strategicznym przewidziano cztery etapy osiągnięcia komercyjnych korzyści. Wychodząc od ochrony i rozwijania dziedzictwa kulturowego przez wzmocnienie tożsamości kulturowej, założono możliwość rozwoju ekonomii lokalnej z wykorzystaniem zasobów wspomnianego dziedzictwa (Góral, 2014, s. 78).

Każdy z tych etapów może funkcjonować samoistnie i samodzielnie kształtować siły lokalne bez wsparcia zewnętrznego. Jednak efekt końcowy osiągniętych wysiłków pozostaje zależny od źródła inspiracji. Pochodzenie inicjatywy oddziałuje na zakres finansowy, z jakiego może korzystać, a ten wpływa na zyski wynikające z zainteresowań potencjalnego odbiorcy. U badaczy z obszaru nauk humanistycznych przeważa uwaga skierowana na zachowanie zasobów dziedzictwa (Dastgerdi, De Luca, 2019, s. 29–39), którzy na ich podstawie dostrzegają możliwość powstania „wartości dodanej” (Nypan, 2012, s. 175–178). Specjaliści ekonomii wglębiają się w powstającą na bazie materialnego dziedzictwa komercyjną infrastrukturę, która służy rozwojowi turystyki zrównoważonej. Opisywane są przejawy wykorzystywania owej substancji przez instytucje państwowe, inicjatywy samorządowe, a także projekty społeczne (Murzyn-Kupisz, 2010). Rozważania podejmują zagadnienia tych inicjatyw i przedsięwzięć jako czynnika rozwoju lokalnego (Murzyn-Kupisz, 2012). W nieznacznym stopniu obiektem zainteresowań pozostawał rynek odbiorcy wspomnianych form aktywności. Analizy nie odpowiadają na pytanie, kto tworzy grupę odbiorców gotowych przeznaczyć część swoich zasobów na poznanie dziedzictwa kulturowego? Czy można kształtować odbiorcę dziedzictwa kulturowego? Fakt występowania na określonym terenie przejawów dziedzictwa nie oznacza możliwości czerpania z niego pożytków materialnych.

3. Potrzeba określenia wartości płynących z dziedzictwa kulturowego

Okres budowania świadomości narodowej był czasem uznania wartości płynących z poznania dziedzictwa kulturowego. Dla społeczeństw pozbawionych samodzielności politycznej odwołania do przeszłości funkcjonowały jako element konstrukcji postaw wspólnoty społecznej, dążącej do odzyskania niepodległości. Przekaz wiedzy o przeszłości stawał się elementem konstrukcji kierunków działania i postaw. Poznanie m.in. miejsc z nią związanych było sposobem uobecnienia minionych wydarzeń, elementem kształtowania tożsamości narodowej. Celem takiego działania było budowanie gotowości do przedsięwzięć służących odzyskaniu pełnej niepodległości (Hroch, 2003, s. 109–111, 117–132). Osiągnięcie jej w latach 90. XX wieku¹ zdezaktualizowało podstawowy motyw podejmowania społecznych wysiłków, także ekonomicznych, zmierzających do podtrzymania modelu wartości budowanych na poznaniu dziedzictwa kulturowego. Współcześnie warto rozważać kwestie określenia wartości, dla których należy ponosić koszty na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego. Po jego określeniu przyjdzie czas na wybór metod, które pośrednio przyniosą korzyści materialne.

Zakończenie – a może patriotyzm konsumencki

Monitorując współczesne pozainstytucjonalne zainteresowania dziedzictwem, można zauważyć poszerzający się krąg zainteresowań rekonstrukcjami (Musialik, 2018b, s. 93–102). Stopień zaangażowania, tak organizatorów, jak i uczestników, oparty został na przewidywanych emocjach towarzyszących osiągnięciu lub wykazywaniu się umiejętnościami. Sposób ich skanalizowania na odbiór dziedzictwa kulturowego określonego regionu może przynieść upowszechnienie patriotyzmu konsumenckiego, tj. gotowości świadomego wyboru produktów związanych z określonym terenem, potrzeby autokreacji marki opartej na dziedzictwie. Takie inicjatywy miały już miejsce (Musialik, 2018a, s. 310–311), ale w wymiarze incydentalnym, nie permanentnym. Możemy przyjąć, że powodzenie ekonomiczne dziedzictwa w przyszłości zależeć będzie od fantazji pokolenia millenialsów (roczniki 1982–1994) i pokolenia Z (roczniki 1995–2010).

¹ Dzięki przemianom ustrojowym w Europie Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

- Dastgerdi, A. S., De Luca, G. (2019). Specifying the significance of historic sites in heritage planning, *Conservation Science in Cultural Heritage*, 18(1), 29–39.
- Góral, A. (2014). Wieloaspektowość dziedzictwa kulturowego. Refleksje nad współczesnym rozumieniem dziedzictwa kulturowego. W: A. Kędziora, Ł. Gawet (red.), *Księga jubileuszowa profesora Emila Orzechowskiego*. Kraków: Attyka. Pobrano z: https://www.academia.edu/9467451/Wieloaspektowo%C5%9B%C4%87_dziedzictwa_kulturowego._Refleksje_nad_wsp%C3%B3%C5%82czesnym_rozumieniem_dziedzictwa_kulturowego
- Hroch, M. (2003). *Małe narody Europy*. Wrocław: Ossolineum.
- Kubiszewska, K. (2014). Rola zabytków w gospodarce – wybrane zagadnienia. *Ochrona Zabytków*, 2, 163–176.
- Landreth, H., Colander, D. C. (2005). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: PWN.
- Marzec, G. (2016). *Ekonomia pamięci*. Warszawa: IBL PAN.
- Murzyn-Kupisz, M. (2010). Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3, 61–80.
- Murzyn-Kupisz, M. (2012). *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- Musialik, W., Cilan, T. (2018). Historical and cultural heritage as a resource for the regional development. W: L. Karczewski, H. A. Kretek (red.), *Biznes i zarządzanie a bezpieczeństwo w Polsce i na świecie*. Opole: Wydawnictwo Politechniki Opolskiej.
- Musialik, W. (2018a). Selective transfer of ideological content of places of worship in intercultural communication. Case study based on Silesia. W: *CROSS-INTER-MULTI-TRANS. Proceedings of the 13th WORLD CONGRESS of the International Association for Semiotic Studies (IASS/AIS)*. Kaunas: Wydawnictwo IASS Publications & International Semiotics Institute.
- Musialik, W. (2018b). Social Functions of the Past: a Dialogue between the Present and History. Was Our Heritage Created from Scratch? W: N. Horakova (red.), *Sociologické výzvy ve stredoevropském kontextu*. Ostrava: Wydawnictwo Ostravska Universita.
- Nypan, T. (2012). Ekonomiczny potencjał dziedzictwa – nie tylko turystyka. Biznesowa przygoda Li-Pena i jaką rolę odegrało dziedzictwo kulturowe 4. Europejskie Forum Dziedzictwa Wrocław, 10-12 października 2011 rok. *Ochrona Zabytków*, 65(3–4), 175-178.

Edukacja dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami

Jolanta Łaniecka

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie

<https://orcid.org/0000-0001-5764-0795>

jola.ewa@interia.eu

Education of children and youth with disabilities

Education plays a significant role in life for the reason that it is a key determinant of personal well-being and welfare. Educated people live fuller and happier lives, have more employment options and are rewarded with higher salary. Consequently, education boosts their independence and allows to be positive members of society. Children with disabilities need education in order to develop understanding of the world, join the employment market, make the right decisions and establish their independence. Teachers also play a very critical role in the proper education of children with special educational needs. Being a teacher of exceptional students requires a number of personality traits such as patience, composure and sensibility. It is important to build collaborative partnerships between teachers, students their parents and the supporting team of psychologists and therapists. The article is an attempt to analyse a complex role of the teacher of children with disabilities and education.

Keywords: education; a teacher; a student; with disabilities; importance of education; difficulties in education

Wstęp

Profesor Stephen W. Hawking, nieżyjący już wybitny astrofizyk, cierpiący na wyjątkowo przewlekłą formę zanikowego stwardnienia bocznego (ALS), we

wstępie do światowego raportu o niepełnosprawności powiedziała: „Niepełnosprawność nie musi stanowić przeszkody na drodze do sukcesu” (2013, s. 5). Jednak bardzo często ją stanowi.

We współczesnym świecie coraz większa grupa naukowców i społeczników mówi i pisze o osobach z niepełnosprawnościami. Z każdym rokiem przybywa osób wrażliwych na wszelkie potrzeby osób chorych i słabych, oraz organizacji pozarządowych (stowarzyszeń, fundacji) pomagających w różnorodny sposób tym osobom. Z drugiej jednak strony ludzie z niepełnosprawnościami stanowią tę część społeczeństwa, która ciągle w dużym stopniu narażona jest na wykluczenie społeczne. Bardzo ważną rolę w procesie uświadamiania i uwrażliwiania społeczeństwa na potrzeby nie w pełni sprawnych jej członków stanowi edukacja.

Edukacja ma doniosły wpływ na życie każdego człowieka, także tego z niepełnosprawnościami. To właśnie ona otwiera im drogę do samodzielności, niezależności, możliwości podjęcia pracy, a w konsekwencji do integracji ze społeczeństwem. Ponadto uczy nowych umiejętności, poszerza zainteresowania. Niestety, w dalszym ciągu osoby niepełnosprawne są słabiej wykształcone od pozostałej części społeczeństwa, mają utrudniony dostęp do nauki oraz mniejsze szanse na jej ukończenie. Choć i to powoli się zmienia, bowiem osoby z niepełnosprawnościami coraz częściej rozpoczynają studia w szkołach wyższych.

Niniejszy artykuł ma charakter teoretyczny, jest próbą ukazania wielkiej wartości, jaką niesie ze sobą proces edukacji w życiu człowieka oraz analizy roli nauczycieli i trudności, z jakimi się spotykają w procesie edukacji.

1. Pojęcie osoby z niepełnosprawnością

W literaturze przedmiotu panuje zgodne przekonanie, że w chwili obecnej jednoznaczne i precyzyjne zdefiniowanie samego terminu nie jest możliwe ze względu na różnorodność, złożoność i dynamikę tego zjawiska oraz brak wspólnych kryteriów. Ponieważ artykuł dotyczy edukacji, czyli kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży, uzasadnione wydaje się przytoczenie definicji dziecka z niepełnosprawnościami Zofii Sękowskiej, pedagoga specjalnego: „dzieci niepełnosprawne to takie dzieci, które na skutek złego stanu zdrowia, uszkodzenia lub braku analizatorów zmysłowych bądź narządów ruchu, albo też uszkodzenia lub niewydolności mózgu wymagają specjalnych metod wychowania, nauczania i terapii” (za: Grodzicka, 1993, s. 34). Definicja odnosi się do procesu kształcenia, który musi być dostosowany do szczególnych potrzeb dziecka, a ogromną rolę w tym działaniu odgrywa nauczyciel.

2. Znaczenie edukacji w życiu człowieka niepełnosprawnego

Edukacja towarzyszy człowiekowi od początku dziejów. Proces ten obejmuje głównie dzieci, młodzież oraz nauczycieli, ale nie do przecenienia jest także udział rodziców oraz domu rodzinnego, który jako pierwszy rozpoczyna długą drogę nauki.

Obok domu rodzinnego, w początkowym etapie życia, istotną rolę spełnia także przedszkole, ponieważ dziecko może w nim zaobserwować, że nie wszyscy ludzie są tacy sami. Ponadto przedszkole jest siłą napędową rozwoju poznawczego, społecznego i emocjonalnego. Badania dowodzą, że ma ono znaczenie dla rozwoju przez całe dorosłe życie (Brzezińska, Czub, Kaczan, Rycielski, 2013).

Z punktu widzenia aksjologicznego edukacja stanowi nadrzędną wartość. Jej priorytetowym zadaniem od zawsze jest wyposażanie młodego człowieka nie tylko w wiedzę i umiejętności, ale również kształtowanie postaw.

Wartość edukacji na przestrzeni stuleci doceniały najświetlejsze umysły poszczególnych epok. Wśród nich byli: Arystoteles, jeden z najwybitniejszych filozofów czasów starożytnych, który uważał, że człowiek, jako istota społeczna, nie może żyć i rozwijać się bez edukacji, jest mu potrzebna do osiągnięcia szczęścia. Arystoteles wierzył, że edukacja ma wpływ na jakość życia w wymiarze indywidualnym i społecznym, oraz w sposób zasadniczy określa poziom i kierunki jego aktywności (Kabzińska, 2010, s. 162). Natomiast Jan Amos Komeński, kolejny z grona z najwybitniejszych pedagogów, twierdził, że „człowieka, jeśli ma się stać człowiekiem, należy kształcić [, bo] wraz z człowiekiem rodzi się zdolność do uczenia, a nie wiedza sama” (1956, s. 56). Oczywiście z upływem czasu podejście i model wychowania zmieniały się, ale zawsze były dostosowywane do postępu cywilizacyjnego, potrzeb oraz możliwości zarówno jednostek, jak i całego społeczeństwa.

W ciągu ostatnich dwóch wieków zauważalny jest wszechstronny rozwój dokonujący się w szybkim tempie w różnych dziedzinach życia. W związku z tym przed edukacją stoją wyzwania, aby nadążyć za tymi wszystkimi długotrwałymi i całościowymi zmianami. Człowiek podążający za nowymi trendami w wiedzy może trafić na przedziwne kierunki studiów, które poza wiedzą nie znajdują zastosowania praktycznego ani na rynku pracy. Tu pojawia się termin funkcjonujący w literaturze przedmiotu już od 40 lat – *overeducation*, który z kolei może prowadzić do negatywnych skutków, zarówno dla samej jednostki, jak i całego społeczeństwa i gospodarki (McGuinness, 2006). Z powyższych rozważań można wysnuć wnioski, że w każdej sprawie potrzebna jest rozwaga i zdrowy rozsądek. Z pewnością osób z niepełnosprawnościami to zjawisko dotyczy w mniejszym zakresie, ale też może się pojawić.

Nauka powinna być procesem trwającym nieprzerwanie przez całe życie, która określa się jako tzw. edukację ustawiczną.

Edukacja wpływa na człowieka w sposób kompleksowy, zmienia jego marzenia, oczekiwania, wpływa na decyzje, zmienia sposób podejścia do wielu rzeczy, zjawisk. Wykształcenie kształtuje poglądy, postawy, pomaga wyznaczać cele oraz wziąć odpowiedzialność za swoje życie, za siebie i swoich bliskich. Osoby wykształcone nie boją się wyzwania, lepiej radzą sobie w trudnych sytuacjach, nie są bierne i naiwne. Zatem można stwierdzić, że wykształcenie jest kluczem do szczęścia, pozwala odnosić sukcesy na rynku pracy oraz prowadzi do samodzielności, podnosi jakość życia, daje oręż do walki z przeciwnościami. Wykształcenie przeciwdziała wykluczeniu społecznemu. Edukacja jest inwestycją w kapitał ludzki, który jest rozwijany w dalszych etapach życia. Dzielimy ją na formalną i nieformalną. Obie wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Potwierdzeniem powyższych rozważań są dwa raporty UNESCO, których tytuły mają niezwykle wymowny charakter. Pierwszy z 1972 r. „Uczyć się, aby być” (*Learning to be. The world of education today and tomorrow*) oraz drugi z 1996 „Edukacja: jest w niej ukryty skarb” (*Learning: the Treasure within*).

3. Zbiorowość osób z niepełnosprawnościami

Jak donosi *Światowy raport o niepełnosprawności* (Officer, 2012), obecnie na świecie żyje ponad miliard osób z niepełnosprawnościami, co oznacza, że co siódmy człowiek jest dotknięty niepełnosprawnością. W latach 70. XX wieku WHO szacowało, że około 10% ludzi na świecie stanowili niepełnosprawni. Dziś ocenia się tę liczbę na 15%. Niepełnosprawność częściej dotyka ubogich, kobiety i osoby starsze. Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami mają wciąż utrudniony dostęp do edukacji, również w tych krajach, w których większość uczniów pełnosprawnych uczęszcza do szkół. Oto przykłady:

- w Boliwii 98% dzieci w pełni sprawnych chodzi do szkoły, natomiast niepełnosprawnych – niecałe 40%,
- w Indonezji ponad 80% dzieci w pełni sprawnych chodzi do szkoły, natomiast niepełnosprawnych mniej niż 25%.

Z narodowych spisów powszechnych z lat 2002 i 2011 (Nowak, 2012) wynika, że w na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat liczba osób z niepełnosprawnościami w Polsce zmniejszyła się z prawie 5,5 miliona do blisko 4,7 miliona. Zmniejszyła się liczba osób niepełnosprawnych prawnie, ale za to wzrosła liczba niepełnosprawnych biologicznie. Wśród tych osób więcej jest kobiet niż mężczyzn. Liczba niepełnosprawnych wzrasta z wiekiem, a co najważniejsze, poziom wykształcenia wśród osób niepełnosprawnych jest stosunkowo niski w porównaniu z osobami pełnosprawnymi.

4. Uczestnictwo dzieci i młodzieży w edukacji (Auksztol, Buńko, 2018)

W roku szkolnym 2017/ 2018 do szkół podstawowych uczęszczało 93,4 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, co stanowi 3,5% zbiorowości wszystkich uczniów szkół podstawowych. W 917 szkołach podstawowych specjalnych uczyło się 30,6 tys. uczniów, zaś kształceniem indywidualnym objętych było 9,5 tys., tj. ponad 10% osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

W gimnazjach uczyło się 34,3 tys. uczniów z niepełnosprawnościami, co stanowi blisko 5% wszystkich gimnazjalistów. Do 330 gimnazjów specjalnych uczęszczało 16,6 tys., co stanowi ponad 48% ogółu uczniów z niepełnosprawnościami. Dwa tysiące (prawie 6%) uczniów było uczonych indywidualnie.

W liceach ogólnokształcących kształciło się 5,7 tys. uczniów, z czego 1,1 tys. uczniów uczęszczało do 89 specjalnych liceów ogólnokształcących. Natomiast w technikach uczyło się 4,2 tys. uczniów, do 34 techników specjalnych uczęszczało 0,8 tys. uczniów. Tabela 1 ukazuje liczbę uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w roku szkolnym 2017/2018 oraz zawiera wszystkie typy szkół i pełną liczbę uczniów.

Tabela 1

Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi wg SIO w roku szkolnym 2017/2018 stan na 30. 09. 2017 r. (CIE, 2018)

Lp.	Typ	Ogółem
1.	Przedszkole	28 825
2.	Szkoła podstawowa	93 704
3.	Gimnazjum	34 594
4.	Zasadnicza szkoła zawodowa	8 784
5.	Liceum ogólnokształcące	5 672
6.	Technikum	4 243
7.	Szkoła policealna	411
8.	Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy	10 543
9.	Ogólnokształcąca szkoła muzyczna I stopnia	16
10.	Sześćioletnia szkoła muzyczna I stopnia	60
11.	Czteroletnia szkoła muzyczna I stopnia	52
12.	Ogólnokształcąca szkoła muzyczna II stopnia	9
13.	Sześćioletnia szkoła muzyczna II stopnia	3
14.	Sześćioletnia ogólnokształcąca szkoła sztuk pięknych	21
15.	Czteroletnie liceum plastyczne	43
16.	Zespół wychowania przedszkolnego	24
17.	Punkt przedszkolny	2 934
18.	Bednarska Szkoła Realna	4
19.	Branżowa szkoła I stopnia	4 899
20.	Razem	194 841

5. Rola i wyzwania nauczyciela – pedagoga specjalnego w procesie dydaktyczno-wychowawczym

Nauczyciele, zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami prawa oświatowego, mogą uczyć niepełnosprawne dzieci i młodzież w szkołach ogólnodostępnych, integracyjnych, w których dodatkowo pracuje nauczyciel wspomagający, oraz w szkołach specjalnych.

Nauczyciel szkoły specjalnej może pracować z dziećmi i młodzieżą z niepełnosprawnościami o szerokim spektrum, tj. uczniami z dysfunkcjami narządu ruchu, niepełnosprawnością sprzężoną, chorobami przewlekłymi, niesłyszących, niedosłyszących, niewidomych, niedowidzących, niepełnosprawnością intelektualną lub innymi. Jego rola jest nie do przecenienia. Nauczyciel to nie tylko zawód, ale przede wszystkim misja i powołanie. Dobrego nauczyciela powinno charakteryzować szereg szczególnych cech charakteru, takich jak cierpliwość, opanowanie, empatia, otwartość, życzliwość, zaangażowanie. Jest bowiem nie tylko kompendium wiedzy i przewodnikiem, ale również pedagogiem, wychowawcą, opiekunem, często zastępującym rodzica.

Dzieci i młodzież z niepełnosprawnościami to osoby szczególne, często zamknięte w sobie, wstydliwe, niedowierzające we własne możliwości i umiejętności; osoby, które mogą być nieufne i reagować w agresywny sposób, dlatego nauczyciel może napotkać duże trudności w pracy z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Dlatego nauczyciela pracującego z uczniem z niepełnosprawnościami powinna cechować łatwość w nawiązywaniu kontaktów i umiejętność słuchania. Nauczyciel powinien także motywować, zachęcać, stawiać realne cele i być doskonałym obserwatorem, który jest jednocześnie inspiratorem, koordynatorem i organizatorem wielkiej przygody, jaką jest proces kształcenia i wychowania. Sprostanie tym wszystkim oczekiwaniom i wymaganiom, zarówno stawianych przez uczniów, przełożonych, jak i rodziców, jest wyjątkowo trudne do osiągnięcia, a czasami nawet niewykonalne. Obecnie panuje dość powszechne przeświadczenie, że do zawodu nauczyciela trafiają przypadkowe osoby bez przekonania i powołania, a sam zawód cieszy się coraz mniejszym szacunkiem i uznaniem również z powodu wynagrodzeń. Niestety, nauczyciele tracą autorytet. Co ważniejsze, nauczyciel pracujący z osobami o szczególnych potrzebach edukacyjnych powinien mieć bogatą wiedzę psychologiczną, która umożliwi mu nawiązanie kontaktu z uczniami; nawiąże relacje nauczyciel – uczeń, pozwoli dotrzeć do skomplikowanej osobowości wychowanka.

Alicja Rakowska dzieli pedagogów specjalnych na trzy kategorie (2007, s. 60–61):

- nauczycieli aktywnych, poszukujących nowych rozwiązań i możliwości,
- nauczycieli, którzy starają się wykonywać jak najlepiej powierzone im obowiązki,
- nauczycieli wypalonych zawodowo.

Do pierwszej kategorii należą ci, dla których uczeń jest w centrum zainteresowań. To dla niego pracują i wyszukują nowe innowacyjne metody pracy dydaktycznej oraz wychowawczej, podążają za nowymi trendami, rozwiązaniami, starają się wczuć w ich indywidualne potrzeby. Potrafią dostrzec ich ograniczenia, dysfunkcje, nie walczą z ich trudnościami, lecz wychodzą im naprzeciw. Uczniowie z takim nauczycielem mogą osiągnąć bardzo wiele, nawet więcej niż wskazywałyby na to ich indywidualne możliwości intelektualne, motoryczne i sensualne. To jest idealny typ nauczyciela. Niestety, jeśli taki nauczyciel pracuje w ciągłym stresie, jego praca nie przynosi pożądanych efektów, co więcej, nie ma wsparcia ze strony dyrekcji, rodziców oraz innych osób, może ulec groźnemu zjawisku, które nazywa się wypaleniem zawodowym.

Nauczyciele wypaleni zawodowo właściwie bardzo rzadko wychodzą z głębokiej niechęci do pracy zawodowej i uczniów; często powinni przejść gruntowną terapię lub odejść z zawodu, czego się w praktyce nie stosuje. Kolejnym problemem dotyczącym nauczycieli jest popadanie w rutynę zawodową. Nauczyciel staje się mało kreatywny, nie stać go na nowe rozwiązania problemów, powiela stare dokonania. Czynnikiem zapobiegającym wypaleniu zawodowemu jest motywacja ze strony dyrekcji oraz rodziców. Dostrzeganie zaangażowania w pracę oraz choćby najmniejszych efektów jest dla nauczyciela budujące, przynosi satysfakcję i zapał do dalszej pracy.

Osobną kategorię nauczycieli stanowią bardzo poprawni pedagodzy: sumienni, obowiązkowi, ale nie poszukują innowacyjnych rozwiązań. Potrzebują ukierunkowania ze strony przełożonych, wytyczenia drogi, po której mają podążać w swojej pracy.

Praca nauczyciela w szkole specjalnej jest trudna, stresująca i niezwykle odpowiedzialna. Zdarza się również, że nie bywa zwieńczona sukcesem, co prowadzi do apatii, zniechęcenia. Praca ta wymaga często poświęcenia i ścisłej współpracy z domem rodzinnym wychowanka. Dobre relacje nauczyciel – uczeń – rodzic mogą doprowadzić do realizacji celów. Rodzic odgrywa kluczową rolę w procesie edukacyjnym. Powinien być wsparciem dla pracy pedagoga i kontynuować (w miarę możliwości) jego działania.

Podsumowanie

Wykształcenie odgrywa w życiu każdego człowieka istotną rolę. Szczególnie ważne jest dla osób z niepełnosprawnościami, którzy oprócz własnych deficytów intelektualnych, motorycznych i sensualnych muszą zmagać się z trudami dnia codziennego. Do tego stanowią jedną z grup defaworyzowanych na rynku pracy. Dzięki edukacji mają szanse na zdobycie pracy, a co za tym idzie, na samorealizację

i szczęśliwe życie. Ważną rolę w procesie kształcenia odgrywają nauczyciele, którzy pomagają w realizacji zamierzonych celów.

Nauczyciel powinien charakteryzować się wieloma cechami charakteru. Przede wszystkim cierpliwością, empatią, umiejętnością słuchania. Powinien umieć pocieszyć, ale także być dobrym doradcą, który potrafi pomóc w podjęciu trudnych decyzji, wesprzeć w sytuacjach kryzysowych. Ważna jest także współpraca nauczyciela z innymi pracownikami: terapeutami i innymi osobami z otoczenia niepełnosprawnych. Nauczyciel, jak każdy człowiek, podlega sytuacjom stresowym. Długotrwała praca w stresie odbija się na jego psychice i pracy, co w konsekwencji prowadzi do rutyny, a nawet wypalenia zawodowego.

W polskiej oświacie jest blisko 200 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Ich liczba stanowi duże wyzwanie; wciąż potrzebni są nauczyciele, którzy wykonują swoją pracę z zaangażowaniem, wręcz z pasją, a przede wszystkim ten zawód jest ich powołaniem.

Bibliografia

- Auksztol, J., Buńko, M. (2018). *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2017/2018*. Warszawa: GUS.
- Brzezińska, A. I., Czub, M., Kaczan, R., Rycielski, P. (2013). *Znaczenie edukacji przedszkolnej* info dla rodziców badania działania (broшуra informacyjna nr 01). Warszawa: Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych.
- Centrum Informatyczne Edukacji – CIE. (2018). *Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Pobrano z: <https://cie.men.gov.pl/sio-strona-glowna/dane-statystyczne/niepelnosprawnosci-dane-statystyczne/>
- Grodzicka, I. (1993). Człowiek niepełnosprawny – jego możliwości i utrudnienia. *Rynek Pracy*, 6.
- Hawking, S. W. (2013). Światowy raport o niepełnosprawności – podsumowanie. *Niepełnosprawność. Zagadnienia – Problemy – Rozwiązania*, 1(6), 5–49.
- Kabzińska, Ł. (2010). Rola edukacji – kontekst historyczno – pedagogiczny i implikacje współczesne. W: U. Pulińska (red.), *Edukacja szansą aktywizacji lokalnego rynku pracy*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego: Olsztyn.
- Komeński, J. A. (1956). *Wielka dydaktyka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- McGuinness, S. (2006). Overeducation in the labour market. *Journal of Economic Surveys*, 20(3), 387–418.
- Nowak, L. (2012). *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*. Warszawa: GUS.
- Officer, A. (2012). Światowy raport o niepełnosprawności. *Niepełnosprawność. Zagadnienia – Problemy – Rozwiązania*, 4(5), 31–35.
- Rakowska, A. (2007). Dylematy edukacyjne nauczycieli szkół specjalnych. W: C. Kossakowski, A. Krause, A. Żyta (red.), *Osoba z niepełnosprawnością w systemie rehabilitacji, edukacji i wsparcia społecznego*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Samoocena osadzonych kobiet ze zdiagnozowanym zaburzeniem osobowości dysocjalnej¹

Wojciech Piestrzyński

Akademia Pomorska w Słupsku

<https://orcid.org/0000-0002-0435-4557>

wojterapia@wp.pl

Self-assessment of imprisoned women diagnosed with dissocial personality disorder

Functioning of women in prison is still described to a lesser extent in comparison to a functioning of men serve a sentence of imprisonment. It might be conditioned because of too few amount of women among all of prisoners. It seems that there is a need to extend a knowledge about functioning of women in prison because of the fact that more and more women commit a crime and they are subjecting to rehabilitation. This article will be an attempt to show if convicted women diagnosed with antisocial personality disorder show empathy and if they correlate with self-assessment. It was assumed that convicted women with antisocial personality disorder usually present average level of self-assessment, which is correlated with several scales of empathy abilities. Rosenberg Self-Esteem Scale (SES) and Interpersonal Reactivity Index (IRI) were used to verify the hypothesis. The research was conducted in three prisons. The research and its results are experimental. It is the attempt to focus on women, who are in the process of rehabilitation in order to recognise a piece of their mental structure.

Keywords: prison; antisocial personality; self-assessment; empathy

¹ Badania nie były sponsorowane.

Wstęp

Mając na uwadze, że kobiety mają odmienne od mężczyzn potrzeby fizyczne, zawodowe, psychiczne, uważa się, że powinny być izolowane oddzielnie od osadzonych mężczyzn, a zakład karny powinien być jak najbliżej od miejsca zamieszkania. W ten sposób osadzona może zachować więzi rodzinne. Wewnątrz izolacji, podobnie jak u mężczyzn, młodociane kobiety chroni się przed zdemoralizowanymi, roszczeniowymi osadzonymi (Teleszewska, 2018, s. 16). Kobiety, jak i mężczyźni, są izolowane w celu wykształcenia w nich postawy współdziałania w uczeniu się prospołecznych postaw zmierzających do przestrzegania porządku określanego prawnym i powstrzymania się do powrotu na drogę przestępczą. Cel, jaki jest stawiany osadzonym określa się w kategorii minimum – maksimum, gdzie pierwszy człon oznacza zdolność więźnia, po opuszczeniu zakładu karnego, do funkcjonowania w społeczeństwie bez naruszania norm prawnych. Natomiast drugi człon podkreśla, że nie wystarczy przestrzegać podstawowych norm społecznych, ale trzeba mieć również wolę i zdolność do świadomego uczestnictwa w procesie konstruowania i przestrzegania dotychczasowych norm, które można zaliczyć do norm ponad standardowych (Teleszewska, 2018, s. 79).

Należy zauważyć, że wskaźnik kobiet wchodzących w konflikt z prawem z roku na rok staje się wyższy. Porównując choćby rok 2011 i 2016 można zauważyć, że ogólnie liczba tymczasowo aresztowanych, ukaranych i skazanych zmalała z 72 692 osób do 65 421 osób, a kobiet z 2138 wzrosła do 2204. Popęłniały one w 2016 roku następujące przestępstwa: zabójstwa (8,7%); pozostałe przeciwko zdrowiu i życiu (4,4); przeciwko wolności (3,8%); przeciwko rodzinie i opiece (2,0%); przeciwko wiarygodności dokumentów (6,8%); przeciwko mieniu (3,8%) – podane odsetki są częścią wszystkich przestępstw w danej kategorii. Kobiety w Polsce przebywają w czterech zakładach karnych, trzech aresztach śledczych oraz w wielu oddziałach dla kobiet, gdzie jest osadzonych blisko pięćset kobiet za zabójstwo (Nadzieja-Maziarz, 2012, s. 63; Teleszewska, 2018, s. 134). Uważa się, że za rzadszym popełnianiem przez kobiety zabójstw, rozbojów, kradzieży czy innych przestępstw stoją poniższe aspekty:

- a) agresja męska jest uwarunkowana poziomem testosteronu;
- b) alkohol, który osłabia hamowanie korowe jest częściej spożywany przez mężczyzn;
- c) w procesie wychowania sugeruje się częściej dziewczynkom niż chłopcom, że nie należy siłowo rozwiązywać problemów (Nadzieja-Maziarz, 2012, s. 66).

Klasyfikowanie i diagnozowanie zaburzeń osobowości obecnie opiera się głównie na klasyfikacji Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego DSM-5.

Jest ona oparta na modelu mieszanym – wymiarowo-kategorialnym (Grabski, Gierowski, 2012, s. 837)

W literaturze przedmiotu można zauważyć dyskusję nad traktowaniem osobowości nieprawidłowej jako tożsamej z psychopatyczną. Ta ostatnia nie musi być powiązana z działalnością przestępczą, łamaniem prawa. Natomiast osobowość antyspołeczna charakteryzuje się zachowaniami, które są niewspółmierne z normami, jakie obowiązują w społeczeństwie. Dotyczy to między innymi postawy opartej na lekceważeniu uczuć innych osób, byciu nieodpowiedzialnym i nieprzestrzeganiu norm społecznych, braku zdolności utrzymywania stałych związków, wysokiej reaktywności w sytuacjach prowadzących do frustracji, projekcji swoich niepowodzeń i słabości, utrwalaniu narracji opartych na kłamstwie i oszustwach w celu osiągnięcia przyjemnych doznań lub zysku, ograniczonej zdolności do planowania i działaniach opartych na impulsywności, braku poszanowania bezpieczeństwa w wymiarze osobistym i społecznym, braku odpowiedzialności za swoje działania i postawy, zwalnianiu się z poczucia winy. Osoby dyssocjalne można przyporządkować do następujących podklas: **zachłanni** (odczuwający celowo odrzucenie i pozbawienie możliwości, które sprzyjają zaspokojeniu osobistych potrzeb, są drapieżni, zazdrośni, zawistni, nastawieni na branie i ograniczone do minimum dawanie); **broniący własnej reputacji** (mają również cechy narcystyczne, ustawicznie poszukują u innych potwierdzenia własnej wartości w rozumieniu bycia doskonałym, niezależnym, nieugiętym, groźnym i bezkompromisowym); **ryzykujący** (mają również cechy histroniczne, czują się nieustraszeni, zuchwali, odważni, a przy tym są nieostrożni, lekomyślni, impulsywni, lekceważą sygnały o nadchodzącym niebezpieczeństwie); **nomadyczni** (posiadają również cechy osobowości schizoidalnej i unikającej, żyją w poczuciu pecha, bycia źle traktowanym przez los, odrzuconym, i stąd nie mogą osiągnąć w jednym miejscu, cechuje ich impulsywna złośliwość); **wrodzy światu zewnętrznemu** (posiadają cechy sadystyczne i paranoiczne, są zaczepni, dokuczliwi, brutalni, szkodzą innym, pragną zemsty, nie odczuwają strachu, nie prezentują wyrzutów sumienia, czują urazę, liczą się zdrady i ukarania) (Golonka, 2013, s. 113 i in.; Jakubik, 2006, s. 238 i in.; Kraiński, 2010, s. 35; Państwa-Wojciechowska, 2017, s. 221 i in., 2008, s. 247 i in.).

Wśród wszystkich osób dotkniętych antyspołecznym zaburzeniem osobowości kobiety stanowią około 20%. Sfera psychoseksualna osób dyssocjalnych może pełnić funkcję prokreacyjną, zmysłową, ale jest wolna od funkcji społecznej, odpowiedzialnej za kreowanie więzi interpersonalnych. W przypadku kobiet częściej niż u mężczyzn doświadczanie nadużyć seksualnych prowadzi do występowania cech dyssocjalnych (Janus, Szulc, 2016, s. 189–192).

Przyjmuje się, że w rozumieniu globalnym samoocena jest wyrażeniem stosunku do siebie samego. Przybiera negatywny lub pozytywny charakter (pozytywną

lub negatywną postawę wobec „ja”). Należy do konstruktów subiektywnych, prezentuje związki z funkcjonowaniem emocjonalnym i dyspozycjami osobowościowymi. Osoby z wyższą samooceną częściej i bardziej intensywnie mogą przeżywać pozytywne emocje, przy jednoczesnym ograniczaniu natężenia negatywnych emocji. Bywają jednak bardziej skłonne do prezentowania agresji i gniewu. Niska samoocena może prowadzić do przeżywania stanów depresyjnych. Samoocena niekiedy bywa utożsamiana z poczuciem własnej wartości, rozumianej jako sąd wartościujący dotyczący własnej osoby. Tak rozumiana samoocena dzieli się na obszary, które podlegają ocenie. Należą do nich: właściwości fizyczne (wygląd, zdrowie), cechy osobowości (zdolności, emocje, motywacja), relacje z innymi ludźmi (rodzina, społeczeństwo). Samoocena jest konsekwencją oddziaływań dwóch źródeł – wewnętrznego (opinii o samym sobie powstałej na kanwie własnych doświadczeń) i zewnętrznego (zbioru opinii innych o jednostce). Kluczowa jest tutaj harmonia między źródłami. W przypadku jej braku jednostka odczuwa dyskomfort, który destabilizuje sądy o sobie. Ponadto samoocena determinuje zachowania osobiste i społeczne. Samoocenę można również analizować jako krytyczną relację do samego siebie w celu wyodrębnienia siebie ze środowiska. Poszukując związków samooceny z funkcjonowaniem psychoseksualnym, można zauważyć, że w przypadku kobiet obronne wzmacnianie samooceny prowadzi do obniżenia poziomu satysfakcji seksualnej. Samoocenie rozumianej jako jedna cecha spośród zbioru cech przynależnych człowiekowi towarzyszą trzy wymiary: wysokość, jasność i stałość w czasie (Góralewska-Słońska, 2011, s. 98 i in.; Krakowiak 2015, s. 280; Kucharski, Rzepa, 2017, s. 67; Łaguna i in., 2007, s. 164 i in.; Turowska 2008, s. 152; Wilczewska, 2013, s. 109).

Pojawienie się gniewu powiązane jest z uratą poczucia bezpieczeństwa, które z kolei może przerodzić się w zagrożenie wykluczeniem. Przeciwdziałać temu może empatia definiowana nie tylko jako proces poznawczy, ale również obejmująca afekt, czyli poznawczo spostrzeżenie i rozumienie stany emocjonalne innej osoby wraz ze składnikami afektywnymi. Empatia ma ułatwiać efektywne komunikowanie się, zrozumienie poszczególnych jednostek i grup. Różnorodnym definicjom empatii towarzyszy wspólny rdzeń tego pojęcia, zawierający się w określeniu „aktywne zainteresowanie się cudzymi potrzebami”. Ma ono prowadzić, poprzez odpowiednie działania, do poprawy dobrostanu drugiego człowieka, a to z kolei ma usprawnić funkcjonowanie całego społeczeństwa. Zachowań kooperatywnych można doszukiwać już u małych człokształtnych i wyczerpują one znamiona charakteru przystosowawczego, zmierzającego do przetrwania gatunku. Z perspektywy ludzkiej o pełnym wyobrażeniu i zrozumieniu przeżyć drugiej osoby mówi się na podstawie struktur przedczołowych i procesów pamięci, umożliwiających gromadzenie i przetwarzanie informacji niezbędnych do wykonywania operacji nazywanych przewidywaniem i porównywaniem skutków wielorakich

działań, wyborem optymalnym, rozumieniem przeżyć potrzeb osoby w danej sytuacji (Kaźmierczk, Płopa, Retowski, 2007, s. 9 i in.; Kliszc, 2017, s. 300 i in.; Wilczyńska, Mazur, 2013, s. 194).

1. Metoda

Problem badawczy sformułowano jako pytanie: Na ile osadzone kobiety ze zdiagnozowanym zaburzeniem osobowości dys socjalnej reprezentują umiejętności empatyczne i czy korelują one z samooceną? Na jego podstawie skonstruowano hipotezę, że kobiety z zaburzeniem osobowości dys socjalnej, pozostające w izolacji penitencjarnej, najczęściej reprezentują przeciętny poziom samooceny i poczucia bezpieczeństwa emocjonalnego, które w sposób umiarkowany korelują z poszczególnymi skalami umiejętności empatycznych reprezentowanymi na niskim poziomie. Posłużono się metodą sondażu diagnostycznego i metodą szacunkową, zastosowano technikę wywiadu i narzędzie w postaci kwestionariusza wywiadu, poszerzonego o skalę SES Rosenberga składającą się z dziesięciu twierdzeń opisujących samego siebie, wyrażających siebie w skali czterostopniowej (rzetelność na poziomie 0,81–0,83 (Łaguna i in., 2007, s. 168) oraz o Indeks reaktywności interpersonalnej (IRI) autorstwa Davisa, który jest przeznaczony do oceny poziomu empatii. Kwestionariusz składa się z 28 twierdzeń z użyciem pięciostopniowej skali służącej do zmierzenia, na ile dane twierdzenie opisuje badanego. Narzędzie zostało podzielone na cztery podskale – pierwsza dotyczy (spontanicznego) przyjmowania perspektywy (PP) innych osób w postrzeganiu życia codziennego; druga empatycznej troski (ET) sprowadza się do zdolności doświadczenia uczuć nacechowanych ciepłem, sympatią i współczuciem, a skierowanych do osób przeżywających traumatyczne sytuacje; trzecia osobistej przykrości (OP) dokonuje oceny umiejętności utożsamiania się z cudzymi uczuciami towarzyszącymi przykrościom, lękom, cierpieniom; czwarta fantazja (F) ocenia empatyczność poprzez rozumienie emocji fikcyjnych bohaterów i wyobrażanie siebie w zachowaniach i uczuciach im przypisanych. Rzetelność od 0,70 do 0,78 (Wilczyńska, Mazur, 2013, s. 196).

2. Wyniki badań

Tabela 1

Wiek badanych kobiet

Zmienna: wiek	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
	36	26	66	41,5	42,722	10,492	,606	-,228

Osadzone kobiety różniły się między sobą wiekiem. Najmłodsza miała 26, a najstarsza 66 lat. Wczesny okres dorosłości reprezentowało 27,7% badanych, natomiast 61,10% stanowiły kobiety w średnim wieku dorosłym. Wreszcie 11,11% to osoby powyżej sześćdziesiątego roku życia. Zatem można zauważyć, że wiek średni jest reprezentowany najczęściej. Średnia wieku to ok. 42 lata.

W badaniu wykształcenia dokonano pięciostopniowej klasyfikacji, podzielono je na: podstawowe, zawodowe, średnie, wyższe i wyższe magisterskie. Wykształceniem podstawowym legitymowało się 13,89% badanych. Najwyższy odsetek zanotowało wykształcenie zawodowe (41,66%), natomiast średnie wykształcenie było przypisane do 27,7% osadzonych, wreszcie 5,53% posiadało wyższe wykształcenie, a 11,11% wyższe magisterskie. Niniejszy rozkład wykształcenia pokazuje, że ma ono znaczenie dla przestrzegania norm społecznych, ale jednocześnie wyższe wykształcenie nie zawsze przekłada się na bycie wzorcem dla społeczeństwa. Istnieją zawody, które obligują do wyższego wykształcenia, ale jednocześnie wykonywanie funkcji związanych z nimi wymaga zmierzenia się z różnorakimi pokusami łamania ładu społecznego w celu osiągnięcia korzyści, choćby majątkowych.

Tabela 2

Wykształcenie badanych kobiet

Zmienna: wykształcenie	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie Standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	1	5*	2	2,583	1,14	,785	-,108

Objaśnienie: 1) wykształcenie podstawowe, 2) wykształcenie zawodowe, 3) wykształcenie średnie, 4) wykształcenie wyższe, 5) wykształcenie wyższe magisterskie.

Tabela 3

Wiek inicjacji seksualnej

Zmienna: wiek inicjacji seksualnej	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	13	25	18	17,028	2,995	1,504	7,086

Wiek inicjacji seksualnej bywa determinantą zachowań społecznych i relacji interpersonalnych związanych z pełnieniem ról społecznych. Ma również związek z poczuciem bezpieczeństwa i samoakceptacją. Badane kobiety w różnym wieku doświadczały inicjacji seksualnej. Najwcześniej miało to miejsce w wieku 13 lat, a najpóźniej w wieku 25 lat. Do ukończenia 18 lat aktywne seksualnie było 36,11% kobiet. W okolicach osiągnięcia pełnoletności inicjowało 44,45% badanych. Natomiast 19,44% podjęło stosunki płciowe w przedziale wiekowym 19–25 lat. W dniu badania 19,44% kobiet miało status cywilny –

panny, 33,33% było zamężnych, 13,90% było rozwiedzionych, a 33,33% żyło w związkach nieformalnych.

Tabela 4

Liczba partnerów seksualnych w życiu

Zmienna: liczba partnerów seksualnych	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	1	15	3	3,583	3,269	1,783	3,203

Wiek inicjacji seksualnej również często koreluje z liczbą partnerów seksualnych. W przypadku omawianych badań 33,33% kobiet miało jednego partnera seksualnego, 19,43% utrzymywało intymne relacje z dwoma partnerami, 19,43% miało doświadczenia seksualne z 3–4 partnerami. Doświadczenia z 5–6 – 11,11%, a 16,7% mieściło się w przedziale 8–15 partnerów. Przy tym należy zauważyć, że 11,11% badanych deklarowało orientację biseksualną, a 5,55% homoseksualną, pozostałe stanowiły grupę heteroseksualną.

Tabela 5

Poczucie bezpieczeństwa badanych kobiet w sferze emocjonalnej

Zmienna: poczucie bezpieczeństwa w sferze emocjonalnej	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	1	5	4	4	,745	-,042	-,049

Poczucie bezpieczeństwa jest zabarwione subiektywną oceną. Natomiast jest ona uwarunkowana m.in. takimi zmiennymi, jak samoocena, samoakceptacja, strategia radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Niskie natężenie poczucia bezpieczeństwa emocjonalnego prezentowało 2,78%, umiarkowane 19,45%, wysokie 52,78%, bardzo wysokie 24,99%. Wyniki należy uznać za zaskakujące, zważywszy, że badane funkcjonują w izolacji społecznej. Należy jednak pamiętać, że były to badania pilotażowe nieoddające do końca stanu rzeczywistego, który może odbiegać od uzyskanego wyniku.

Tabela 6

Empatia osadzonych kobiet w wymiarze przyjmowania perspektywy (PP)

Zmienna: PP	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	0	17	5	5,694	3,439	,96	1,8

Przyjmowanie perspektywy innych wydaje się bardzo trudne. Niemniej w tych badaniach 30,55% osób prezentowało wysoki poziom empatii w tym wymiarze,

33,34% przeciętny, a 36,11% niski. Podobnie jak przy badaniu poczucia bezpieczeństwa emocjonalnego wyniki mogą być zaskakujące. Wydaje się, że należy spojrzeć na nie z perspektywy zasobów (np. stałe relacje z dziećmi i rodziną), jakie mają osadzone kobiety, które powinny sprzyjać procesowi resocjalizacyjnemu, wspierającemu powrót do społeczeństwa. Po raz kolejny powyższe wyniki stają się zachętą do szerszych badań.

Tabela 7

Empatia osadzonych kobiet w wymiarze empatycznej troski (ET)

Zmienna: ET	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	0	18	7	7,444	4,844	,245	-,875

Wymiar empatycznej troski należy do tych konstruktów empatii, gdzie podmiot pochylający się nad jestestwem drugiego obiektu dokonuje wobec niego symbolicznego lub rzeczywistego gestu wsparcia psychicznego. Taką cechą w stopniu wysokim miało rozwiniętą 38,89% badanych, 19,44% w stopniu umiarkowanym i 41,67% w stopniu niskim.

Postrzeganie drugiego obiektu przez pryzmat osobistej przykrości stał się wymiarem empatii najbardziej wykształconym – w 52,78% przypadków osiągnięto wysoki poziom, 27,78% prezentowało poziom umiarkowany, wreszcie 19,44% niski.

Tabela 8

Empatia osadzonych kobiet w wymiarze osobistej przykrości (OP)

Zmienna: OP	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	0	10	3	3,583,	2,89	,631	-,534

W niniejszych badaniach badano kontrolnie również empatię w wymiarze fantazji, mając na uwadze, że poniższy wymiar jest nie do końca osadzony w procedurach badawczych, istnieje bowiem wiele niejasności i pytań na ile można ten wymiar zmierzyć. Rzeczywiście wyniki poniższe sugerują, że odbiegają one od wcześniej analizowanych podskal. Wymiar fantazji podzielił badane na trzy grupy: wysokie wyniki uzyskało 13,89%, umiarkowany 19,44% i 66,67% niski. Może to oznaczać, że rzeczywiście należy odstąpić od wykorzystywania niniejszej podskali do badań. Wydaje się, że badania już nie o charakterze pilotażowym, ale pełne powinny ostatecznie dać odpowiedź na nurtujące pytanie – na ile podskalę fantazji należy uznawać jako narzędzie diagnostyczne.

Tabela 9

Empatia osadzonych kobiet w wymiarze fantazji

Zmienna: F	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	0	19	7	7,583	4,769	,394	-,061

Jak wspomniano we wstępie samoocena jest determinantą funkcjonowania człowieka w wymiarze osobistym i społecznym. Badane kobiety prezentują zarówno niską, przeciętną, jak i wysoką samoocenę. Bardzo niską i niską w dniu badań miało 22,23%, przeciętna była przypisana 58,33% kobiet, 19,44% miało samoocenę wysoką i bardzo wysoką. Jak można zauważyć, badana grupa najliczniej była reprezentowana przez kobiety z przeciętną samooceną (mediana = 19).

Tabela 10

Samoocena osadzonych kobiet

Zmienna: samoocena	Liczba N	Min.	Maks.	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Kobiety	36	6	28	19	18,883	5,57	-,545	-,061

Poniżej zaprezentowano korelację samooceny z poszczególnymi wymiarami empatii. Wyniki wyraźnie wskazują na silny związek między badanymi zmiennymi. Korelacje mają ładunek dodatni, zatem wyższy poziom samoceny determinuje wyższe natężenie empatycznego postrzegania drugiego człowieka. Zależność ta występuje we wszystkich czterech podskalach. Wynik ten może być przyczynkiem do budowania programów resocjalizacyjnych opartych na stymulacji adekwatnej samooceny osadzonych, co z kolei będzie rozwijało zachowania empatyczne, które będą uszlachetniały relacje interpersonalne i dawały większe rokowania na trwałą powrót do społeczeństwa.

Tabela 11

Samoocena a empatia w poszczególnych wymiarach

Liczba N	Zmienna nr 1	Zmienna nr 2	r – Pearsona	p < 0,05
36	Samoocena	Empatia (PP)	,917	,001
	Samoocena	Empatia (ET)	,961	...,001
	Samoocena	Empatia (OP)	...,922	...,001
	Samoocena	Empatia (F)	,952	,001

Tabela 12

Poczucie bezpieczeństwa w sferze emocjonalnej a empatia

Liczba N	Zmienna nr 1	Zmienna nr 2	r – Pearsona	p < 0,05
36	Poczucie bezpieczeństwa w sferze emocjonalnej	Empatia (PP)	,845	,001
	Poczucie bezpieczeństwa w sferze emocjonalnej	Empatia (ET)	,885	...,001
	Poczucie bezpieczeństwa w sferze emocjonalnej	Empatia (OP)	...,877	...,001
	Poczucie bezpieczeństwa w sferze emocjonalnej	Empatia (F)	,891	,001

W badaniach wykazano, że poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego silnie koreluje z poszczególnymi wymiarami empatii, przyczynia się do lepszego rozumienia drugiego człowieka. Zatem stwarzanie warunków sprzyjających poczuciu bezpieczeństwa emocjonalnego w warunkach izolacji penitencjarnej ma nie tylko wymiar osobisty, ale i społeczny. Osoby, które subiektywnie czują się bezpiecznie w sferze emocjonalnej, rozwijają swoje społeczne kompetencje.

Podsumowanie

Powyższe badania miały charakter pilotażowy. Nie mogą zatem prowadzić do uogólnień. Są natomiast próbą zwrócenia uwagi na psycho-funkcjonowanie kobiet w zakładach karnych. Samoocena i poczucie bezpieczeństwa to konstrukty subiektywne, jednak przyczyniają się do konkretnych działań na rzecz drugiego człowieka. Odczucie dyskomfortu, niepewności, lęku prowadzi człowieka na drogę opartą na drażliwości, zniechęceniu, izolowaniu się od relacji interpersonalnych. Powoduje często spowolnienie aktywności. Zatem czy dolegliwość kary powinna być priorytetem, czy marginalnym aspektem procesu resocjalizacyjnego? Wydaje się, że readaptacja społeczna w warunkach stwarzających osadzonej jednostce warunki sprzyjające poczuciu bezpieczeństwa może przynieść trwalsze efekty w pracy na rzecz stosowania się do norm społecznych osób skazanych.

Wyniki badań, w szczególności oceny empatii osadzonych kobiet, mogą odbiegać od przyjętych i zaprezentowanych dotychczas. Nie można wykluczyć, że są konsekwencją zastosowania w badaniach metod kwestionariuszowych, które przybierają prostą formę, są nieinwazyjne, prowadzą do zobiektywowanej i znormalizowanej oceny, spełniają wymogi psychometryczne, ale jednocześnie mają wady. Zalicza się do nich samoopisowy charakter narzędzia, ten sam podmiot jest źródłem wiedzy i oceny diagnostycznej; ograniczenie w postaci motywacji badanego obiektu do mówienia o sobie, świadomości swoich cech i umiejętności. Jednocześnie badani nierzadko mają tendencję do zawyżania samooceny, bycia

nadmiernym optymistą. Nieadekwatna samoocena może być rezultatem niskiej samowiedzy, lekceważenia informacji o sobie, chęci bycia lepszym od innych w ocenie cech kontrolowanych. Wreszcie znaczenie mają tutaj style odpowiadania, na przykład wybieranie na skali odpowiedzi, które są dla siebie skrajne lub pośrednie. Wydaje się, że najbardziej wyniki są zniekształcane przez dysymulację (prezentowanie siebie w nieprawdziwym świetle, które ma charakter korzystny i zmierza do wywołania dobrego wrażenia u innych osób albo ma na celu samooszukiwanie się). Natomiast symulacja jest świadomym lub nieświadomym przedstawianiem siebie w niekorzystnym świetle (Łuczak, Tarnowski, 2014, s. 374–376)².

² Autor niniejszego artykułu przeprowadził równocześnie badania kontrolne na grupie studentek (kierunek – zarządzanie w przedziale wiekowym 20–55 lat). Wyniki były wyższe – w skali: ET = 46,67% – wysokie, 33,33% – umiarkowane, 19,90% – niskie; OP = 40,10% – wysokie, 46,70% – umiarkowane, 13,32% – niskie; PP = 53,33% – wysokie, 46,67% – umiarkowane; F = 46,67% – wysokie, 40,10% – umiarkowane, 13,32% – niskie.

Bibliografia

- Chmielewska, J. (2017), „Jestem bezsilna, mogę popłakać w ukryciu” – kobiety skazane na kary długoterminowe o dolegliwościach pobytu w więzieniu. *Resocjalizacja Polska*, 13, 147–160.
- Góralewska-Słońska, A. (2011). Poczucie własnej wartości jako potencjał jednostki. *Problemy Profesjologii*, 2, 97–112.
- Grabski, B., Gierowski, J. (2012). Zaburzenia osobowości – różne spojrzenia i próby ich integracji. *Psychiatria Polska*, 46(5), 829–844.
- Jakubik, A. (2005). Diagnostyka osobowości dysocjalnej. *Studia Psychologica*, 6, 237–248.
- Janus, M., Szulc, A. (2016). Seksualność osób dysocjalnych. *Psychiatria Polska*, 50(1), 187–196.
- Kaźmierczak, M., Plopa, M., Retowski S. (2007). Skala wrażliwości empatycznej. *Przegląd Psychologiczny*, 50(1), 9–24.
- Kliszcz, J. (2017). Empatia i jej związek z wybranymi cechami osobowości w kontekście ich znaczenia dla kształtowania relacji terapeutycznej z pacjentem. W: M. Podgórska (red.), *Choroby XXI wieku – wyzwania w pracy fizjoterapeuty*. Gdańsk: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zdrowia.
- Kraiński, W. (2010). Osobowość dysocjalna jako przyczyna psychiczna nieważności małżeństwa. *Ius Matrimoniale*, 15(21), 27–42.
- Krakowiak, P., Łukaszewska, B. (2015). Samoocena pracowników w instytucjach edukacyjnych i pomocowych a ich działalność zawodowa. *Paedagogia Christiana*, 1(35), 273–293.
- Kucharski, Sz., Rzepa, T. (2017). Samoocena i jej komponenty a satysfakcja z życia seksualnego. *Psychoseksuologia*, 3, 61–67.
- Łaguna, M. i in. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna* 2, 2(04), 164–176.
- Łuczak, A., Tarnowski, A. (2014). Artefakty w opartych na metodach kwestionariuszowych badaniach psychologicznych kierowców. *Medycyna Pracy*, 65(3), 373–385.
- Nadzieja-Maziarz, A., (2013), Kobieta odbywająca karę w warunkach izolacji więziennej – problem marginalny? *Resocjalizacja Polska*, 5, 63-75.
- Pastwa-Wojciechowska, B. (2017), Psychopatyczne/antyspołeczne zaburzenia osobowości. W: I. Cierpiątkowska, E. Soroko (red.), *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Pastwa-Wojciechowska, B. (2008). Samoregulacja i samokontrola a psychopatyczne zaburzenia osobowości. *Czasopismo Psychologiczne*, 14(2), 247–254.

- Teleszewska, M. (2018). *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*. Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Grażyny B. Szczygieł. Uniwersytet w Białymstoku.
- Turowska, A. (2008). Znaczenie samooceny w funkcjonowaniu społecznym – na przykładzie młodzieży maturalnej. *Kultura i Edukacja*, 2, 151–162.
- Wilczewska, A. (2013). Samoocena i poziom depresji studentów kierunków pedagogicznych i niepedagogicznych. *Rozprawy Społeczne*, 7(1), 109–116.
- Wilczyńska, A., Mazur, M. (2013). Gniew i empatia a poziom zagrożenia wykluczeniem społecznym u młodzież. *Psychologia*, 8, 2(25), 191–202.

Integracja z grupą rówieśniczą a poczucie osamotnienia – jako źródło uzależnień uczniów w wieku dojrzewania

Karolina Szmagaj

Prywatna Szkoła Podstawowa w Borowie

<https://orcid.org/0000-0002-4199-7789>

karolina.szmagaj@o2.pl

Integration with the group and the sense of loneliness: source of student addiction

The proposed article presents issues related to the functioning of young people in a peer group, a sense of loneliness and social isolation as the main factor leading to addiction of children and young people during adolescence. The research presented in the article was conducted among 184 people, and the data collected during the study allowed to resolve the main hypothesis.

Keywords: peer group; addiction; loneliness; isolation; youth; adolescent

Wstęp

Grupa rówieśnicza, obok środowiska rodzinnego, pełni fundamentalną rolę w procesie socjalizacji młodego pokolenia. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, czym tak właściwe jest grupa rówieśnicza, ponieważ sam termin, odnoszący się do osób w podobnym wieku, jest dość kontrowersyjny i niejednoznaczny, ukazuje jedynie grupę ludzi, w której uczestniczy każdy człowiek podczas dojrzewania. Autorka koncentrując się na ujęciu grupy rówieśniczej w kontekście socjalizacji, posługuje się teorią Fredericka Elkina oraz Geralda Handela. Zdaniem tych autorów grupa rówieśnicza:

- a) składa się z osób w podobnym wieku,
- b) oparta jest na własnych zainteresowaniach, adekwatnych do wieku rozwojowego, z własnymi zasadami oraz wartościami,
- c) jest niezależna wobec władzy wewnątrz grupy, mówiąc inaczej, członkowie grupy w sposób demokratyczny wybierają swoich idoli, nie biorą pod uwagę konsekwencji, a jedynie indywidualne cechy jednostki (Elkin, Handel, 1984, s. 164).

Mówiąc o konstruowaniu oraz znaczeniu grupy rówieśniczej dla społecznego rozwoju jednostki, na uwagę zasługuje również teoria Foriana Znanieckiego, który twierdzi, że znaczącą rolą każdego członka grupy jest wkład własny jednostki, opierający się na indywidualnych przeżyciach w środowisku rodzinnym oraz na wszelkich doświadczeniach wynikających z uczestnictwa w życiu dorosłych. Elementy te na ogół neutralizują się, jednak w dużej mierze kształtują pozycję oraz strukturę grupy, zwłaszcza w okresie dojrzewania jednostek będących jej członkami (Znaniecki, 2001, s. 85).

Okres adolescencji jest skomplikowanym oraz wymagającym okresem w życiu młodego człowieka, w którym zachodzi szereg zmian psychologicznych oraz rozwojowych jednostki, dlatego wśród młodzieży występuje ciągle narastająca potrzeba akceptacji, samorealizacji oraz zacieśnienia stosunków emocjonalnych z drugim człowiekiem. Ważną rolę odgrywa w tym wypadku grupa rówieśnicza, która staje się źródłem wsparcia społecznego, emocjonalnego czy instrumentalnego (Wentzel, Battle, Russell, Looney, 2010).

Jak już wspomniano, grupa rówieśnicza może pozytywnie wpływać na funkcjonowanie jednostki, jednak z drugiej strony może być źródłem wielu zaburzeń wynikających z długotrwałego, negatywnego wpływu relacji rówieśniczych (Bukowski, Brendgen, Vitaro, 2007). Jednym z negatywnych skutków destrukcyjnego wpływu grupy rówieśniczej jest tzw. poczucie osamotnienia u adolescenta. Samotność, jaką wówczas doświadcza młody człowiek, charakteryzuje się silnym poczuciem stresu, lęku wynikającego z niespełnionych oczekiwań wobec członków grupy rówieśniczej. W tym miejscu należy podkreślić, że poczucie osamotnienia nie wynika z braku kontaktów interpersonalnych, ale z braku korzyści wynikających z przynależności do grupy (Asher, Weeks, 2013).

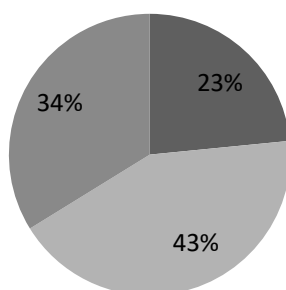
Brak kontaktów międzyludzkich kojarzyć należy z tzw. izolacją społeczną, która nigdy nie powinna być utożsamiana z poczuciem osamotnienia w grupie. Najważniejszą różnicą między tymi zjawiskami jest to, że skala izolacji społecznej określana jest jako obiektywne podtrzymywanie sieci społecznych, natomiast poczucie osamotnienia skupia się na subiektywnej ocenie tych relacji. Jedną z przyczyn poczucia osamotnienia wśród dzieci i młodzieży jest jakość relacji z ich opiekunami, zwłaszcza z matką oraz style wychowawcze obierane przez rodziców

w procesie wychowawczym. Konsekwencje wynikające z wychowywania się w tzw. negatywnym stylu wychowawczym, to jest autokratycznym oraz niekonsekwentnym, nakreśla u dziecka negatywny obraz relacji z drugim człowiekiem, oparty na nieufności, silnym poczuciu lęku oraz stresu, co w efekcie powodować może trudności z nawiązaniem oraz podtrzymaniem stałych relacji oraz zachowaniem autonomiczności w grupie, która jest gwarantem samorealizacji i spełnienia (Kmieciak-Baran, 1988).

1. Metodologia badań własnych

Głównym celem badawczym prowadzonych badań empirycznych było wykazanie zależności między izolacją społeczną młodzieży, poczuciem osamotnienia oraz prawidłową integracją z grupą rówieśniczą a skłonnościami do zażywania środków psychoaktywnych. Hipoteza główna opierała się na założeniu, że izolacja społeczna oraz poczucie osamotnienia w grupie przyczynia się do zwiększenia skłonności do uzależnień dzieci i młodzieży. Grupę badaną stanowiło 184 uczniów uczęszczających do szkół podstawowych i ponadgimnazjalnych powiatu kolskiego. Najważniejszym wskaźnikiem podziału grupy badanej było wyszczególnienie trzech grup, to jest: młodzieży określającej swoje relacje z grupą rówieśniczą jako dobre, nastolatków, którzy przyznają się do poczucia osamotnienia, pozostając w stałych kontaktach z grupą, oraz adolescentów, którzy przejawiają skłonności do izolacji społecznej (wykres 1).

- poczucie osamotnienia
- prawidłowa integracja z grupą
- izolacja społeczna

Wykres 1. Ocena jakości relacji rówieśniczych.

W badaniach empirycznych wykorzystano dwa kwestionariusze ankiet, dotyczące oceny jakości relacji rówieśniczych oraz zachowań destrukcyjnych dzieci i młodzieży.

1.1. Kwestionariusz oceny jakości relacji rówieśniczych

Autorskie narzędzie badawcze zostało skonstruowane w celu rozpoznania jakości relacji rówieśniczych wśród dzieci i młodzieży. Kwestionariusz ankiety składa się z 20 stwierdzeń, którym uczeń nadaje skalę punktową mieszczącą się w przedziale od 1 do 5, gdzie 1 oznacza – zupełnie do mnie nie pasuje, natomiast 5 – zdecydowanie się zgadzam. Główne założenia autorki, będące podstawą w tworzeniu kwestionariusza, opierały się na:

- budowie i podtrzymywaniu relacji interpersonalnych,
- pozycji adolescenta w grupie rówieśniczej,
- zaspokajaniu potrzeb przynależności, akceptacji i samorealizacji w grupie.

1.2. Kwestionariusz zachowań dziecka

Wykorzystywany do badań „kwestionariusz zachowań dziecka” zawierał 31 pytań zamkniętych, z czego 5 pytań stanowiła metryczka. Autorka wykorzystowała szereg 22 pytań, w których zawarto stwierdzenia odnoszące się do zachowań destrukcyjnych młodzieży, a w tym skupiono się na:

- eksperymentowaniu młodzieży z środkami psychoaktywnymi,
- stałego zażywania środków odurzających,
- zachowań agresywnych młodych ludzi.

1.3. Wyniki

W celu weryfikacji hipotezy głównej autora, wyniki poddano analizie statystyki opisowej (tabela 1), z której wyniknęły następujące wnioski:

	Zachowania destrukcyjne			
	Alkohol	Narkotyki/ dopalacze	Wyroby tytoniowe	
Ocena jakości relacji rówieśniczej				
<i>R-Spearman</i>	Integracja z grupą	-0,521	0,421	-0,612
	N = 113	0,743	0,005	0,001
Poczucie osamotnienia		0,386	0,482	
	N = 63	0,002	0,791	0,804
Izolacja społeczna		0,694	0,528	
	N = 94	0,005	0,821	0,701

- Wynik korelacji między poczuciem osamotnienia badanej młodzieży a systematycznym piciem alkoholu przyjmuje wartości dodatnie i przedstawia wysoką istotność statystyczną badanego zjawiska $R = 0,581$; $p < 0,002$. Pokazuje, że wraz ze wzrostem czynników wskazujących na osamotnienie,

wzrasta problem nadużywania alkoholu. Taki stan rzeczy może mieć swoje podłoże w narastającej potrzebie przynależności, akceptacji, ale też bycia podziwianym w grupie, dlatego młody człowiek działając pod wpływem impulsu, poszukuje sposobności na przypodobanie się pozostałym członkom grupy przez eksperymenty, nie do końca akceptowane społecznie.

- B. Korelację dodatnią ukazuje również zestawienie danych dotyczących izolacji społecznej i częstotliwości picia alkoholu przez badaną młodzież. Wynik, mieszczący się w przedziale $R = 0,469$; $p < 0,005$, ukazuje tendencję wzrostową tego problemu. Badania dowodzą, że młodzież izolująca się zdecydowanie częściej sięga po napoje alkoholowe. Izolacja społeczna stanowi istotny problem w procesie rozwojowym dziecka, niechęć do kontaktu z drugim człowiekiem, poczucie lęku przed przywiązaniem emocjonalnym czy też destrukcja związana z ciągłym lękiem przed odrzuceniem może powodować stany obniżonego nastroju lub zachowań depresyjnych, które młody człowiek próbuje niwelować za pomocą alkoholu. Ignorowanie takiego sposobu radzenia sobie ze stresem może prowadzić u adolescenta do trwałych uzależnień i destruktywnie wpływać na rozwój nastolatka.
- C. Ciekawie przedstawia się wynik korelacji między prawidłową integracją z grupą a eksperymentowaniem z narkotykami czy dopalaczami. $R\text{-Spearman} = 0,421$; $p < 0,005$ ukazuje dodatnią wartość zjawiska i wskazuje, że wraz ze wzrostem poziomu integracji z grupą, wzrasta tendencja do eksperymentowania z narkotykami. Warto w tym miejscu podkreślić, że badania były prowadzone wśród młodzieży w wieku 14-19 lat, a więc w wieku, w którym dominuje chęć eksperymentowania, ale też silnego poszukiwania wrażeń, co za tym idzie, wszelkie substancje, które są potencjalnym zagrożeniem dla nich samych, stają się bardziej interesujące. Prawidłowo funkcjonująca grupa rówieśnicza cechuje się silną autonomią, poczuciem bezpieczeństwa wszystkich jej członków oraz respektowaniem zasad w niej panujących, co może sprzyjać wszelkim zachowaniom destrukcyjnym młodzieży.
- D. Ujemny wynik korelacji $R\text{-Spearman} = -0,612$; $p < 0,001$ prezentuje poprawną relację między integracją z grupą a uzależnieniem od wyrobów tytoniowych. Te wyniki pokazują, że silna ocena jakości relacji rówieśniczej przyczynia się do spadku skali problemu, jakim jest palenie tytoniu przez młodzież. Za taki stan rzeczy może odpowiadać zaspokojenie wszystkich indywidualnych potrzeb jednostki, dzięki silnym i pozytywnym wpływom grupy rówieśniczej.

2. Dyskusja

Grupa rówieśnicza stanowi fundament prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży. Sama przynależność do grupy rówieśniczej jest czymś oczywistym, ponieważ dziecko od najmłodszych lat pozostaje w stałych kontaktach interpersonalnych, choćby w przedszkolu czy szkole. W niniejszym artykule przedstawiono problematykę nie samej grupy rówieśniczej czy przynależności do niej, ale jakości relacji społecznych, w których pozostaje młodzież. Badania prowadzone przez autorkę rozpatrywały prawidłową integrację z grupą rówieśniczą, poczucie osamotnienia dziecka, będącego w stałych relacjach interpersonalnych oraz izolację społeczną jako główne czynniki wpływające na uzależnienia od środków psychoaktywnych. Wyniki uzyskane w toku badań empirycznych jasno wskazują na wysoką zależność między wymienionymi zjawiskami. Z przeprowadzonych badań wynika, że młodzież izolująca się lub odczuwająca silne poczucie osamotnienia w grupie rówieśniczej zdecydowanie częściej narażona jest na destrukcję wywołującą długotrwale uzależnienie od środków psychoaktywnych. W tym miejscu należy zastanowić się nad postawą rodziców, opiekunów czy nauczycieli, jaką prezentują w odniesieniu do braku kontaktów lub chwiejnego kontaktu dziecka z grupą rówieśniczą. Zdaniem autorki problem ten jest często bagatelizowany, co tylko umacnia występowanie zachowań niszczących adolescentów. Przeprowadzone badania winny być wyznacznikiem dla rodziców, nauczycieli i instytucji wspierających prawidłowy rozwój dziecka do wnikliwego pochylenia się nad problemem wartości grupy rówieśniczej oraz wdrażaniu odpowiednich planów pomocowych. Rodzina i grupa rówieśnicza stanowią podstawę w socjalizacji dzieci i młodzieży, a wszelkie problemy z nawiązywaniem oraz podtrzymaniem kontaktów wynikają raczej z problemów indywidualnych jednostki, dlatego tak ważną rolę odgrywa w tym przypadku wsparcie, pomoc i wyrozumiałość ze strony dorosłych.

Bibliografia

- Asher, S. R., Weeks, M. S. (2013). Loneliness and belongingness in the college years. W: R. J. Coplan, J. C. Bowker (red.), *The handbook of solitude* (s. 283–301). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Bukowski, W. M., Brendgen, M., Vitaro, F. (2007). Peer and socialization: Effects on externalizing and internalizing problems. W: J. E. Grusec, P. D. Hastings (red.), *Handbook of socialization: Theory and research* (s. 355–381). New York: The Guilford Press.
- Elkin F., Handel, G. (1984). *The child and society. The process of socialization*. New York: Random House.
- Kmiecik-Baran, K. (1988). Poczucie osamotnienia – charakterystyka zjawiska. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 1081–1095.
- Wentzel, K. R., Battle, A., Russell, S. L., Looney, L. B. (2010). Social supports from teachers and peers as predictors of academic and social motivation. *Contemporary Educational Psychology*, 35(3), 193–202.
- Znanięcki, F. (2001). *Socjologia wychowania*. Warszawa: PWN.

Informacje dla autorów

1. Zgłoszenie artykułu

Zgłoszenia artykułów prosimy dokonywać drogą elektroniczną na adres redakcji czasopisma: ksse@konin.edu.pl. Ich przesłanie do redakcji KSSE oznacza, że autor/autorzy akceptują warunki umowy, która jest dostępna na stronie: http://ksse.pwsz.konin.edu.pl/wp-content/uploads/2014/10/Umowa_KSSE.pdf. Zgłoszenie artykułu jest potwierdzane przez redakcję w ciągu kilku dni.

2. Wstępna kwalifikacja oraz proces recenzji

Zgłoszenie jest rozpatrywane przez redakcję KSSE. O wynikach powiadamia się autora, a artykuł po wstępnej ocenie przesyła do recenzji z zachowaniem anonimowości. Dane autora są zakodowane, podobnie recenzenta („double-blind review proces”). W przypadku negatywnej recenzji, np. jednej z dwóch, redakcja powołuje trzeciego recenzenta i na tej podstawie decyduje o publikacji. Autor po otrzymaniu informacji o recenzjach oraz uwagach zobowiązany jest w ciągu 14 dni nanieść poprawki zgodnie z sugestiami recenzentów. W przypadku dwóch negatywnych recenzji artykuł jest odrzucany. Redakcja skrupulatnie przestrzega procedur „ghostwriting”, „guest authorship” (opracowanych na podstawie wytycznych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego).

3. Opracowanie artykułu

Tekst powinien obejmować określone części zgodnie z ogólnymi wymaganiami artykułów naukowych.

4. Normy edytorskie

A. Artykuł powinien być napisany w edytorze tekstu Microsoft Word (format doc lub docx) z zachowaniem następujących reguł:

- format (rozmiar papieru) – A4,
- marginesy: lewy, prawy, dolny, górny – 2,5 cm,
- czcionka – Times New Roman 12 pkt,
- interlinia (odstęp między wierszami) – 1,5,
- akapit (wcięcie pierwszego wiersza) – 1 cm (bez odstępu między akapitami),
- tekst wyjustowany (bez dzielenia wyrazów),
- dopuszczalne wyróżnienia w tekście – kursywa i/lub pogrubienie (bez podkreślania),
- wypunktowanie – dopuszczalne znaki „•”, „–”,
- tytuł tabeli (nad tabelą) – Times New Roman 12 pkt, wyrównany do lewej:
Tabela 1
Tytuł tabeli
- tekst w tabeli – Times New Roman 10 pkt, wyjustowany (bez kolorów i cieniowania),
- styl tabeli – prosty (siatka),
- tytuł rysunku (pod rysunkiem) – Times New Roman 12 pkt, wyśrodkowany:
Rysunek 1. Opis rysunku.
- elementy graficzne – czarno-białe,
- źródło (pod tabelą lub rysunkiem) – Times New Roman 10 pkt, wyśrodkowane,
- poszczególne elementy artykułu oddzielone pustym wierszem.

B. Układ artykułu

Imię i nazwisko autora/autorów – wyrównane do lewej

Nazwa jednostki (afiliacja) – wyrównana do lewej

Adres e-mail autora/autorów – wyrównany do lewej

Wstęp – tekst wyjustowany

Część główna z podziałem na sekcje – tekst wyjustowany; tytuły sekcji ponumerowane i pogrubione

Zakończenie – tekst wyjustowany

Bibliografia – tylko pozycje przywołane w artykule; tekst wyjustowany

Tytuł artykułu w języku angielskim – pogrubiony, wielkimi literami, wyśrodkowany

Streszczenie w języku angielskim (Abstract) – od 500 do 1000 znaków (ze spacjaami); tekst wyjustowany

Słowa kluczowe w języku angielskim (Key words) – 4-6 słów (prostą czcionką), oddzielone od siebie średnikami

C. Zasady przygotowania przypisów

Teksty powinny być napisane i sformatowane zgodnie z **regułami APA** (*American Psychological Association*). Ten styl cytowania jest czasem nazywany stylem autor-rok (tzw. przypisy harwardzkie) i polega na podawaniu źródeł w nawiasach znajdujących się bezpośrednio w tekście i zawierających nazwisko autora, rok wydania oraz ewentualnie stronę cytowanej publikacji.

Dla tekstów wydawanych w języku polskim – reguły APA są szczegółowo opisane w publikacji *Standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA* (Harasimczuk, Ciecuch, 2012), którą można pobrać ze strony Wydawnictwa PWSZ w Koninie (http://www.pwsz.konin.edu.pl/userfiles/files/IN_PWSZ/Wydawnictwo/APA-PL.pdf) lub wydawcy (<http://liberilibri.pl>). Prosimy o dokładne zapoznanie się z tą publikacją i przestrzeganie wszystkich reguł. Użyto je m.in. w niżej podanych publikacjach (E. Przykłady pozycji bibliograficznych).

Jeśli chodzi o język angielski, styl APA jest opisany jeszcze bardziej szczegółowo w *Publication Manual of the American Psychological Association* (2010), ale na potrzeby autorów i redaktorów w większości przypadków z pewnością wystarczą skrócone wersje opisu dostępne w sieci (np. <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/>).

W przypadku języka niemieckiego polecamy pozycję *Zusammenfassung der APA-Normen zur Gestaltung von Manuskripten* (2007), która znajduje się w sieci (http://www.gillesdutilh.com/BAMaterials/Zusammenfassung_APA.pdf).

Można również skorzystać z książki Ciecucha (2013), napisanej w języku polskim, oraz artykułów w anglojęzycznym czasopiśmie *Studies in Second Language Learning and Teaching* (<http://pressto.amu.edu.pl/index.php/sslIt/index>). Publikacje te są bardzo dobrymi i bogatymi przykładami, w których użyto stylu APA.

Pracę należy dostarczyć redakcji KSSE w wersjach zapisanej na płycie CD.

UWAGA: Prosimy o przemyślane stosowanie wyróżnień i tabulatorów, nadużywanie ich bardzo utrudnia pracę nad tekstem.

UWAGA: Jeżeli materiał ilustracyjny pierwotnie przygotowany w wersji barwnej (mapy, wykresy, schematy itp.) ma być zamieszczony w pracy jako czarno-biały, powinien być tak przygotowany przez autora, żeby był wystarczająco czytelny w druku czarno-białym (w dobrej rozdzielczości).

Bibliografia

APA-Style (6th) Kurz-Manual. (2015). Pobrane z: <http://www.scm.nomos.de/fileadmin/scm/doc/APA-6.pdf>

Harasimczuk, J., Ciecuch J. (2012). *Standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA*. Warszawa: Liberi Libri.

Publication manual of the American Psychological Association (wyd. 6). (2010). Washington, DC: American Psychological Association.

Zusammenfassung der APA-Normen zur Gestaltung von Manuskripten. (2007). Basel: Institut für Psychologie, Universität Basel. Pobrane z: http://www.gillesdutilh.com/BAMaterials/Zusammenfassung_APA.pdf

E. Przykłady pozycji bibliograficznych

Bibliografia powinna zawierać jedynie te pozycje, na które autor powołuje się w tekście.

Cambridge declaration on consciousness. (2012). Pobrane z: <http://fcmconference.org/img/CambridgeDeclarationOnConsciousness.pdf>

Cenoz, J., Genesee, F., Gorter, D. (2014). Critical analysis of CLIL: Taking stock and looking forward. *Applied Linguistics*, 35, 243-262.

Cenoz, J., Jessner, U. (2009). The study of multilingualism in educational contexts. W: L. Aronin, B. Hufeisen (red.), *The exploration of multilingualism* (s. 121-138). Clevedon: Multilingual Matters.

Ciecuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Liberi Libri.

Corbett, G. G. (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.

DeKeyser, R. M. (2000). The robustness of critical period effects in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 22(4), 499-533. Pobrane z: <http://journals.cambridge.org/action/displayFulltext?type=1&fid=67466&jid=SLA&volumeld=22&issuelid=04&aid=67465>

Dörnyei, Z., Ushioda, E. (red.). (2009). *Motivation, language identity and the L2 self*. Bristol: Multilingual Matters.

Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman.

Mańczak-Wohlfeld, E. (1995). *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

Marian, V., Shook, A. (2012, October 31). The cognitive benefits of being bilingual. *Cerebrum*. Pobrane z: <http://dana.org/news/cerebrum/detail.aspx?id=39638>